Томас Манн

Смерть у Венеції

Перекладач: Євген Попович

Ґустав Ашенбах, чи фон Ашенбах, як він офіційно звався від дня свого п'ятдесятиріччя, теплого весняного надвечір'я 19... року — того року, що протягом кількох місяців таким лихим оком дивився на наш континент, — вийшов зі свого помешкання на Принц-реґентенштрасе в Мюнхені й самотою вирушив на прогулянку далеко на край міста. Збуджений тяжкою, напруженою працею, якій він віддав кілька вранішніх годин і яка саме тепер вимагала від нього найбільшої уваги, обачності, пильності й сили волі, письменник і після обіду не міг спинити в собі робочого механізму, того "motus animi continuus"1, в якому, за словами Ціцерона, полягає суть красномовства, а цілющий сон, такий потрібний удень його виснаженому організмові, не йшов до нього. Тому, напившись чаю, він зразу ж подався гуляти, сподіваючись, що свіже повітря й рух поповнять його силу і вечір не пропаде марно.

Був початок травня, і після мокрих, холодних тижнів запанувала облудна літня погода. В Англійському саду, хоч він тільки-но одягся в перше ніжне листя, було парко, наче в серпні, а в тій його частині, що прилягала до міста, аж кишіли люди й екіпажі. В ресторані Аумайстера, куди його привели все тихіші стежки, Ашенбах якусь хвилину дивився на веселий народ біля столиків у садку, за огорожею якого стояло кілька бричок та екіпажів, а коли сонце почало сідати, вирушив назад, тільки вже не парком, а полем, сподіваючись біля Північного кладовища сісти в трамвай і доїхати ним до міста, бо трохи стомився, а крім того, над Ферінґом збиралася гроза.

Випадково на зупинці та навколо неї не виявилося ані душі. Ні на брукованій Унґererштрасе, якою блискучі рейки трамвая бігли в

напрямку Швабінґа, ні на Ферінґському шосе не їхав жоден екіпаж; за огорожею каменярських майстерень, де приготовані на продаж хрести, надгробні плити й пам'ятники утворювали ніби друге, незаселене кладовище, теж ніщо не ворушилося; тихо було і в каплиці, збудованій у візантійському стилі, що стояла навпроти, осяяна призахідним сонцем. На її фасаді, оздобленому грецькими хрестами та ієратичними зображеннями, витриманими в світлих барвах, були, крім того, симетрично розташовані написи золотими літерами — вибрані цитати зі Святого Письма, що стосувалися потойбічного життя, як от: "І ввійдуть вони в оселю Господню" або: "Хай сяє їм вічне світло". Чекаючи трамвая, Ашенбах кілька хвилин читав ті вислови, намагаючись поринути духовним зором у їхню прозору містику, але раптом прокинувся від своїх мрій, помітивши в портику, над двома апокаліптичними звірами, що охороняли сходи, чоловіка, незвичайна зовнішність якого звернула його думки зовсім в інший бік.

Чи він вийшов із каплиці крізь бронзові двері, чи непомітно наблизився до них з вулиці, важко було з'ясувати. Не дуже заглиблюючись у це питання, Ашенбах схильний був припустити перше. Середній на зріст, худий, безбородий і дуже кирпатий, чоловік той належав до типу рудих людей з характерною для них молочно-білою, вкритою ластовинням шкірою. Він був явно не схожий на баварця, та й крислатий ликовий бриль на голові надавав йому вигляду чужинця, що прийшов десь іздалеку. Щоправда, за плечима він мав рюкзак, як щирий баварець, а одягнений був у жовтаву куртку з грубої вовни, підперезану паском, на лівій руці, якою чоловік упирався в бік, висіла сіра шматина, мабуть, дощовик, а в правій він тримав палицю із залізним наконечником. Він стояв, схрестивши ноги й спершись стегном на палицю, і, задерши голову так, що на його худій шиї, яка стирчала з розстебнутого коміра спортивної сорочки, чітко виступав борлак, пильно дивився в далечінь безбарвними, з червоними повіками очима, між якими, дивно пасуючи до його кирпатого носа, залягали дві рівні, вольові складки. В його поставі, — може, таке враження складалося завдяки місцю, на якому він стояв, високому і в прямому, і в переносному розумінні, — було щось владно-зверхнє, сміливе, навіть

дике, бо його губи, чи тому, що він зробив гримасу, засліплений призахідним сонцем, чи тому, що його обличчя взагалі було скривлене, здавалися надто короткими; вони були відтягнуті вгору і вниз настільки, що зовсім відкривали ясна, з яких стирчали довгі білі зуби.

Може, Ашенбах, який хоч і думав про своє, а все ж пильно приглядався до чоловіка, був не досить тактовний, але раптом він побачив, що той відповів на його погляд, та ще й так войовниче, так твердо, з таким очевидним бажанням примусити його відвести очі, що Ашенбах, прикро вражений, відвернувся й рушив уздовж огорожі. Він вирішив більше не звертати уваги на чоловіка і за хвилину вже забув про нього. Та чи тому, що незнайомий скидався на мандрівника і цим подіяв на його уяву, чи причиною був якийсь фізичний або духовний вплив, Ашенбах, на свій подив, раптом відчув, що душа його дивно розширилась, його охопив якийсь неспокій, по-юнацькому палке прагнення побачити далекі краї, таке живе, таке нове, чи, швидше, таке давнє, міцно забуте почуття, що він, заклавши руки за спину і втупивши погляд у землю, завмер на місці, намагаючись з'ясувати, де воно взялося й що означає.

Це було бажання пуститися в мандри, та й годі, але воно звалилося на нього, як напад хвороби, переросло в пристрасть, затуманило свідомість. Він уже бачив ті місця, куди прагнув поїхати, його фантазія, яка ще не втихомирилась після довгих годин праці, втілювала в один образ усі дива й страхи нашої строкатої землі, бо хотіла уявити їх усі зразу. І він бачив їх: бачив краєвид під імлистим небом, тропічну болотяну місцевість, вологу, вкриту пишною рослинністю, дивовижну, якісь первісні хащі з островами, трясовинами й каламутними протоками; бачив, як із буйних заростей папороті, із землі, вкритої соковитими, набубнявілими рослинами з чудернацькими квітами, близькі й далекі, здіймаються волохаті стовбури пальм; бачив химерно покручені дерева, що в повітрі спускали своє коріння до землі, до застояної, в зелених відблисках води, де серед плавучих квіток, білих-білісіньких, великих, схожих на келихи, непорушно стоять на мілинах, настовбурчившись, невідомі птахи з потворними дзьобами й дивляться кудись убік; бачив,

як серед гудзуватих стовбурів бамбука світяться очі тигра, що чигає на здобич, — і серце його колотилося з ляку і незбагненного бажання. Та потім видиво перед очима згасло, він похитав головою і рушив далі попід огорожею каменярських майстерень.

Він вважав мандри — принаймні відтоді, як став досить заможним, щоб мати змогу будь-коли їздити по світі, користаючись усіма вигодами, — тільки гігієнічною процедурою, яку треба час від часу виконувати навіть усупереч своїм бажанням і нахилам. Надто заклопотаний завданнями, які ставила перед ним європейська душа і його "я", перевантажений творчими обов'язками, не схильний до розваг, а тому й нездатний любити яскравий зовнішній світ, він цілком задовольнявся спогляданням того, що кожен може побачити на поверхні землі, не заходячи далеко за межі свого звичного терену, і ніколи не відчував ніякісінького бажання кудись поїхати з Європи. Відтоді як його життя почало повільно йти на спад і йому вже не можна було як від порожньої химери відмахнутися од властивого кожному митцеві страху, що він не встигне, від побоювання, що час спливе перше, ніж він зробить те, що йому призначено, віддасть усього себе справі, його зовнішнє буття майже цілком обмежилося чудовим містом, що стало йому батьківщиною, та простою дачею, яку він собі вибудував у горах і в якій проводив дощове літо.

І те почуття, що так пізно й навально опанувало його, він теж скоро стримав і ввів у певні рамки розумом і змолоду засвоєною самодисципліною. Він мав намір довести справу свого життя до певної крапки, а тоді зовсім переселитися в гори, і думка про мандри, що на цілі місяці відірвуть його від роботи, здавалася йому надто легковажною і небезпечною, він не мав права давати їй волю. І все ж він дуже добре знав, на якому ґрунті виростала ця несподівана спокуса. Він признався собі, що ця туга за далекими новими краями, це палке бажання звільнитися, скинути з себе тягар, забутися були спробою втечі, прагненням сховатися від праці, від буднів непохитного, холодного, самовідданого служіння. Щоправда, він любив це служіння і вже майже любив виснажливу, щоденну боротьбу між своєю впертою, гордою

волею, яка витримала стільки випробувань, і дедалі більшою втомою, про яку ніхто не повинен був знати і яка нізащо не повинна була надавати його творам ознак млявості чи спрощення. А проте нерозважно було надто натягати тятиву, вперто гасити в собі таке палке, навальне бажання. Ашенбах подумав про свою працю, про те місце, на якому він сьогодні знов застряв так само, як і вчора, і яке не піддавалося ні терплячій обробці, ні раптовому натискові. Він брався до нього наново, пробував прорватися через перепону або знищити її і відступав, невдоволений і сердитий. Не те, щоб тут виникали якісь особливі труднощі, ні, — його сковували сумнів і нехіть. І це було не те благодатне невдоволення собою, яке він замолоду вважав сутністю і природою таланту і задля якого приборкував і заморожував своє почуття, бо знав, що воно схильне задовольнятися радісною приблизністю чи напівдовершеністю. То невже ж поневолене почуття мститься тепер на ньому, відмовляючись надалі живити й окрилювати його мистецтво і забираючи з собою весь захват, всю радість вислову? Не можна сказати, щоб він писав погано; перевага його віку була принаймні в тому, що він кожної хвилини був певен своєї майстерності. Та хоч уся нація вихваляла цю його майстерність, сам він не тішився нею, йому здавалося, що його творчості бракує того веселого, грайливого настрою, який, сам плід радості митця, дає радість читачам, навіть більшу, ніж глибинний зміст твору, хай то й важливіша його риса. Він боявся літа в горах, боявся самітного життя в маленькому будиночку з куховаркою, що готувала йому їжу, і служником, що ту їжу подавав; боявся звичного вигляду гірських вершин і прямовисних скель, що знов оточать його, невдоволеного й млявого. Виходить, потрібні зміни, трохи мандрівного життя, змарновані дні, чуже повітря і приплив свіжої крові, щоб літо не було тяжке й безплідне. Отже, в дорогу — на цьому він і став. Не в дуже далеку, не обов'язково до тигрів. Ніч у спальному вагоні і три-чотири тижні відпочинку в якійсь всесвітньовідомій місцевості на ласкавому півдні...

Так він думав, коли з Унґерерштрасе з гуркотом над'їхав трамвай, а сідаючи в нього, остаточно вирішив присвятити сьогоднішній вечір вивченню карти й залізничного довідника. Він згадав чоловіка в

ликовому брилі, з яким разом гаяв тут час, гаяв усе-таки недарма, і озирнувся навколо. Куди той чоловік дівся, він так і не зрозумів, бо ні під каплицею, ні на зупинці, ні в трамваї його не було.

Автор могутньої і чіткої прозової епопеї про життя Фрідріха Прусського, терплячий митець, що так довго й старанно ткав свій яскравий, мов килим, роман "Майя", з безліччю образів, різноманітних людських характерів, зібраних під тінню однієї Ідеї, творець сильного оповідання "Нікчемний", що показало цілому поколінню вдячної молоді можливість морального подвигу на основі глибокого знання, нарешті (і на цьому кінчаються головні твори його зрілої пори) автор сповненого пристрасті трактату "Дух і мистецтво", конструктивну силу й діалектичне красномовство якого найсуворіші критики ставили поряд з Шиллеровим "Міркуванням про наївну і сентиментальну поезію", Ґустав Ашенбах народився в Л., окружному місті Сілезької провінції, в родині високого судового службовця. Предки його, — офіцери, судді й чиновники, — служили королю й державі і жили суворим, убого-пристойним життям. Глибша духовність у їхньому роду знайшла свій вияв в особі одного проповідника; швидшу, гарячішу кров принесла в родину в минулому поколінні мати письменника, дочка богемського капельмейстера. Від неї пішли й ознаки чужої раси в його зовнішності. Поєднання тверезої службової сумлінності з темними палкими імпульсами породило митця, саме цього митця.

Оскільки Ашенбах цілою своєю істотою прагнув слави, він, хоч і не був скороспілим талантом, завдяки виразній, дуже своєрідній інтонації своїх творів рано здобув визнання громадськості як зрілий майстер. Мало не гімназистом він став відомий. Через десять років навчився керувати своєю славою, демонструвати свій хист і значення, не відходячи від письмового столу, в одному реченні листа, завжди короткого (бо багато людей вимагають уваги того, хто досяг успіху й заслужив довір'я), показувати себе доброю і видатною людиною. У сорок років, змучений труднощами й не завжди задовільними наслідками своєї безпосередньої праці, він ще мусив щодня переглядати купи листів, на яких стояли марки з усіх країн світу.

Такий самий далекий від банальності, як і від ексцентричних вихваток, його талант був створений для того, щоб здобувати довір'я широкої публіки і водночас викликати захоплену оцінку у вимогливих знавців. Так, ще юнаком, коли його з усіх боків закликали до подвигу, — і якого подвигу! — він не зазнав дозвілля, не зазнав безтурботних розваг молодості. Коли він десь у тридцять дев'ять років захворів у Відні, один тонкий знавець людської душі сказав про нього в товаристві: "Ашенбах здавна жив отак, — він стиснув ліву руку в кулак, — і ніколи не жив так", — він випростав пальці і м'яко опустив руку на бильце крісла. Це було влучне зауваження; його моральна мужність якраз у тому й полягала, що, не дуже здоровий від природи, він був тільки покликаний до постійних зусиль, а не народжений для них.

Лікарі заборонили хлопчикові відвідувати школу, і він змушений був навчатися вдома. Вирісши на самоті, без товаришів, він, проте, вчасно зрозумів, що належить до покоління, в якому рідкість — не талант, а фізична основа, потрібна для того, щоб той талант дозрів; до покоління, яке рано віддає все, що має, і не часто доносить свій хист до старості. Але його улюбленим словом було "протриматись", — і в своєму романі про Фрідріха Прусського він бачив насамперед апофеоз цього слова наказу, яке, на його думку, найкраще віддавало зміст діяльно-страдницького стоїцизму. До того ж він палко хотів дожити до старості, бо завжди вважав, що справді великим, неосяжним, справді почесним можна назвати тільки те мистецтво, якому судилося плідно і своєрідно виявити себе на всіх східцях людського буття.

Оскільки завдання, якими навантажував його талант, він мусив нести на кволих плечах, а йти хотів далеко, то найперше потребував самодисципліни, — а здатність до самодисципліни він, на щастя, дістав у спадок по батьківській лінії. У сорок, у п'ятдесят років, як ще й у тому віці, коли інші марнують свій час на порожні мрії, бездумно відкладають виконання своїх заповітних планів, він починав свій день з того, що рано-вранці підставляв груди й спину під струмінь холодної води, а тоді, поставивши обабіч рукопису дві високі воскові свічки в срібних свічниках, дві чи три години ревно й сумлінно віддавав у жертву

мистецтву ті сили, які набув у сні. Тож не диво, — в цьому, власне, й полягала його моральна перевага, — що невтаємничені сприймали світ "Майї" чи епічне тло, на якому розгорталося героїчне життя Фрідріха, як витвір могутнього зусилля, єдиного подиху, а насправді ж це був плід щоденної копіткої праці, великий масив, нашарований із сотень окремих блискіток натхнення, тільки тому довершений у кожній своїй деталі, що його творець з такою ж незламною витримкою і впертістю, як та, що колись здобула його рідну провінцію, роками напружено працював над тією самою річчю, віддаючи праці найкращі, найдорожчі свої години.

Для того щоб значний витвір людського духу зразу ж міг глибоко впливати на багатьох людей, повинна існувати таємна спорідненість, навіть схожість між особистою долею автора і долею його покоління. Люди не знають, чому вони дарують славу якомусь творові мистецтва. Не розуміючись глибоко на мистецтві, вони, щоб виправдати своє глибоке зацікавлення твором, вирішують, ніби відкрили в ньому безліч вартостей; але справжня причина їхнього схвалення — щось інше, невловиме, а саме: симпатія. Ашенбах якось між іншим висловив у своєму романі думку, що майже все велике постало всупереч чомусь: всупереч горю і мукам, всупереч злидням, самітності, тілесній немочі, порокові, пристрасті й тисячам інших перепон. Але це було щось більше, ніж просто побіжне зауваження: це був досвід, формула його життя і слави, ключ до його творчості; тож не дивно, що ця формула була основою вдачі й поведінки його найориґінальніших персонажів.

Про новий тип героя, який полюбляв цей письменник і який у різних індивідуальних відмінах знов і знов з'являвся в його творах, один розумний літературний анатом давно вже написав, що це концепція "інтелектуальної і юнацької мужності", яка, мовляв, "у гордій соромливості зціплює зуби і стоїть нерухомо, коли мечі й списи пронизують її тіло". Це було гарне, дотепне й точне визначення, хоч, мабуть, надто пасивне. Бо стійкість перед лицем долі, злиднів і мук означає не тільки терпіння; це активна дія, позитивний тріумф, і образ святого Себастяна — найкращий символ якщо не мистецтва взагалі, то вже напевне того мистецтва, про яке йде мова. Коли ми заглянемо в

цей світ, утілений у слові, то побачимо елегантне самовладання, що до останнього подиху приховує від очей світу свою внутрішню спустошеність, свій біологічний розпад; жовту бридоту, якій доля не додала почуттів, але яка може зі свого ледь теплого жару роздмухати чисте полум'я і навіть стати високою володаркою в царстві краси; бліду неміч, що бере свою силу в палахких глибинах духу і здатна кинути весь зарозумілий люд до підніжжя хреста, до свого підніжжя; приємні манери при порожньому, але суворому служінні формі; фальшиве, небезпечне життя, руйнівну пристрасть і мистецтво природженого облудника. Коли ми приглянемось до цієї долі і до сили-силенної схожих на неї, то нас може посісти сумнів, чи взагалі є на світі інший героїзм, крім героїзму кволих. Але який героїзм може бути сучасніший за цей? Густав Ашенбах був поетом усіх тих, що працювали на межі виснаження, перевантажених; тих, що вже спрацювалися, але ще не впали під своїм тягарем, усіх тих моралістів дії, недоростків із мізерними засобами, що, завдяки зусиллю волі і мудрому господарюванню, уміють, бодай на якийсь час, досягти тих наслідків, яких досягають тільки великі, їх багато, вони герої доби. І всі вони впізнали себе в його творах, побачили себе там виправданими, звеличеними і оспіваними; вони вміли бути вдячними і прославляли його ім'я.

Він був молодий і необтесаний, як і його час, що давав йому кепські поради, він прилюдно спотикався, робив помилки, виставляв напоказ свої вразливі місця, словом і ділом грішив проти такту й розважності. Але він виробив у собі почуття власної гідності, до якого, запевняв він, відчуває природний потяг кожен великий талант; можна сказати навіть, що весь його розвиток був свідомим, упертим сходженням на вершини гідності, сходженням, що залишає позад себе всі перепони сумніву й іронії.

Жива, духовно небагата приступність форми викликає захват міщанства, але палку, безпосередню молодь захоплює тільки проблематичне мистецтво; і Ашенбах був проблематичний, був безпосередній, мов юнак. Він був рабом духа, по-хижацькому плюндрував його багатства, молов зерно, вибовкував таємниці,

викликав підозру до таланту, зраджував мистецтво, — так, поки його твори розважали, підносили, живили довірливих читачів, він, ще молодий митець, приголомшував двадцятирічних юнаків цинічними міркуваннями про сумнівність самого мистецтва і служіння мистецтву.

Але, мабуть, ніщо не притуплює благородний і сильний дух швидше й остаточніше, ніж гострий і гіркий чар пізнання; і, звичайно, мрійливо-сумлінна ґрунтовність юнака — ніщо порівняно з твердим наміром чоловіка і майстра заперечувати знання, відхиляти його, з гордо піднесеною головою переступати через нього, якщо воно може хоч якось послабити, пригнітити, збезчестити волю, здатність до дії, активність почуття чи навіть пристрасті. Чим було славнозвісне оповідання "Нікчемний", як не вибухом огиди до непристойного психологізму доби, що втілений тут у образі легкодухого і нерозумного мерзотника, який вирішив хитрістю влаштувати свою долю і з безсилля, зіпсованості та етичної неповноцінності штовхнув дружину в обійми безбородого юнака, вважаючи, що глибина почуттів може виправдати його підлість? Могутнє слово, яким Ашенбах у цьому творі ганьбив ганебне, провіщало відхід від будь-якої моральної двозначності, від будь-якої симпатії до морального падіння, відмову від безпринципного співчуття, втіленого у вислові: "Все зрозуміти означає все пробачити", — і те, що тут готувалося чи навіть уже відбулося, було тим "дивом відродженої щиросердості", про яке згодом рішуче, хоч і не без деякої загадкової інтонації, мовилося в одному з діалогів того ж автора. Дивний зв'язок! Може, це "відродження", ця нова гідність і суворість якраз і спричинились до того, що в той самий час у нього майже неймовірно загострилося почуття краси, благородної прозорості, пропорційності і простоти форми, яка надала його творам такої довершеної майстерності і класичної ясності? Та хіба моральна спрямованість по той бік знання, по той бік розуміння, що послаблює і тамує почуття, не призводить, у свою чергу, до спрощення, морального обмеження світу і людської душі, а отже й до посилення злого, забороненого, морально неприпустимого? І хіба у форми не два обличчя? Адже вона одночасно і моральна, і неморальна: моральна як наслідок і вияв дисципліни, і неморальна, чи ще більше, антиморальна,

оскільки їй від природи притаманна байдужість до моралі, навіть прагнення схилити моральне начало під своє горде, самодержавне берло.

Та що там казати! Людині судився розвиток; і якщо з ним у парі йде любов і довір'я громадськості, то хіба може він відбуватися так, як у того, хто не знає блиску і вимог слави? Тільки вічна богема вважає великий талант нудним і любить покепкувати з нього, коли він, скинувши кокон дитинячої легковажності, звикав суворо оберігати гідність духу і приймав послух самотності, що рокує його на тяжкі муки, жорстоку боротьбу з самим собою, але й дає йому почесну владу над людськими серцями. Скільки гри, завзяття і втіхи є у самовирощуванні таланту! З часом у Творах Ґустава Ашенбаха з'явилося щось офіціозно-виховне, в його стилі пізніх років не було вже ані колишньої сміливої безпосередності, ані нових, тонких відтінків, він став зразково-викінченим, відшліфовано-традиційним, незмінним, формальним, навіть шаблонним, і так само, як, за переказом, зробив Людовік XIV, Ґустав Ашенбах на старість вигнав із своєї мови всі банальні слова. І ось тоді відомство народної освіти ввело вибрані сторінки з нього у шкільні хрестоматії. А коли один німецький володар, який щойно сів на трон, надав співцеві "Фрідріха" в день його п'ятдесятиріччя особисте дворянство, він був у глибині душі задоволений і не відмовився.

Після кількох неспокійних років і кількох спроб де-небудь осісти вів вибрав Мюнхен і відтоді жив там, оточений повагою громадян, яка дуже рідко випадає на долю духа. Ще молодим він одружився з дівчиною з професорської родини, але після кількох щасливих років смерть розлучила їх. У нього лишилася дочка, тепер уже теж одружена. Сина він ніколи не мав.

Ґустав фон Ашенбах був ледь нижчий від середнього зросту, брюнет з виголеним обличчям. Голова його здавалася трохи завеликою проти майже тендітного тіла. Зачесане назад волосся, вже поріділе на тім'ї і на скронях зовсім сиве, облямовувало високе, немов рубцями поране чоло. Дужка золотих окулярів з неоправленими скельцями врізалася в

перенісся показного, благородно горбуватого носа. Рот був великий, то в'ялий, то раптом стиснутий і вузькогубий; щоки худі й зморщені; гарно окреслене підборіддя переділене м'якою рискою. Здавалося, що над його головою, здебільшого по-страдницькому схиленою набік, пронеслися великі випробування, а проте вирізьбило і вдосконалило ці риси мистецтво, а не тяжке, тривожне життя. За цим чолом народилися блискучі репліки з розмови Вольтера і короля про війну; ці очі, що стомлено й пильно дивилися на світ з-за окулярів, бачили криваве пекло лазаретів Семилітньої війни. Навіть в особистому плані мистецтво робить життя активнішим. Воно обдаровує того, хто йому служить, глибшим щастям і швидше його виснажує. Воно залишає на його обличчі сліди уявних чи духовних пригод, породжує в ньому, навіть якщо зовнішнє буття його минає серед монастирської тиші, таку розпещеність, надмірну витонченість, утому, нервову цікавість, яку навряд чи може викликати найбурхливіше життя, сповнене пристрастей і насолод.

Багато справ, життєвих і літературних, ще майже на два тижні після тієї прогулянки затримали в Мюнхені охопленого бажанням до мандрів Ашенбаха. Нарешті він звелів приготувати дачу в горах до свого повернення через місяць і наприкінці травня нічним потягом виїхав у Трієст. Там він зупинився тільки на добу і наступного ранку сів на пароплав, що вирушав у Полу.

Оскільки він шукав чогось незвичайного, зовсім чужого тому, що його оточувало, але такого, щоб до нього можна було швидко дістатися, то поселився на одному острові в Адріатичному морі, недалеко від берегів Істрії, з гарно порізаним скелястим берегом з того боку, де було відкрите море. За останні роки той острів став відомим місцем відпочинку. Населення його вбиралося в мальовниче лахміття і говорило дивною на слух, зовсім незрозумілою мовою. Але дощі, задушливе повітря, провінційне товариство в готелі, що складалося з самих австрійців, і брак того тихого, сердечного спілкування з морем, яке може дати тільки ласкавий піщаний берег, дратувало Ашенбаха, позбавляло певності, що він вибрав місце, яке справді відповідало його

прагненню. Куди його вабить, він ще добре не знав, але те "куди" непокоїло його. Він почав вивчати рейси пароплавів, запитливо озирався довкола, шукав, і враз перед його очима, як щось несподіване і саме собою зрозуміле, постала мета мандрівки. Якщо за одну ніч хочеш досягти чогось незрівнянного, казково незвичайного, то куди треба податися? Але ж тут нема над чим довго думати! Чого він сюди приїхав? Він зробив помилку. Насправді він хотів туди з самого початку. Він негайно заявив, що залишає готель. Через півтора тижня після приїзду на острів швидкий моторний човен туманного ранку відвіз Ашенбаха і його вантаж назад у військову гавань, де він ступив на землю тільки для того, щоб відразу ж піднятися трапом на мокру палубу пароплава, що вже був готовий плисти у Венецію.

Це було старе італійське судно бозна-колишньої конструкції, вкрите кіптявою, похмуре. У схожій на печеру, без жодного ілюмінатора, каюті в трюмі, куди зразу ж, ввічливо щирячи зуби, провів Ашенбаха горбатий, неохайний матрос, за столом сидів чоловік з фізіономією старосвітського директора цирку і з цапиною борідкою; насунувши капелюха на чоло і тримаючи в зубах недокурок сигари, він з діловитою міною, що більше скидалася на гримасу, записував відомості про особу пасажирів і видавав їм квитки.

— До Венеції! — проказав він за Ашенбахом, вмочаючи перо в схожі на кашу рештки чорнила в чорнильниці, яка стояла, перехилена боком, на столі. — До Венеції, перший клас! Прошу, добродію! — Він надряпав кілька великих карлючок, посипав їх синім піском з коробочки, потім струсив його в глиняну чашку, згорнув папір жовтими кістлявими пальцями й знов почав щось писати. — Ви добре вибрали мету своєї подорожі, — торохтів він, водячи пером. — Ох, Венеція! Чудове місто! Місто, сповнене для освіченої людини незвичайного чару завдяки своїй історії, та й теперішній красі також! — Його округлі швидкі рухи й порожня балаканина, що їх супроводжувала, якось притуплювала й розпорошувала увагу Ашенбаха, наче він хотів, щоб пасажир ще раз подумав, їхати йому у Венецію чи ні. Він квапливо взяв у Ашенбаха гроші й спритно, наче круп'є, кинув здачу на сукняну, всю в плямах, оббивку

столу. — Бажаю вам приємно розважатися, добродію! — мовив він і театрально вклонився. — І вважаю за честь сприяти вам у цьому... Прошу, панове! — зразу ж вигукнув він і махнув рукою, наче на нього чекало хтозна-скільки пасажирів, хоч, крім Ашенбаха, там нікого вже не було.

Ашенбах вернувся на палубу. Спершись рукою на поруччя, він дивився на людей, що прийшли на набережну поглянути, як відчалюватиме пароплав, і на пасажирів на борту. Ті, що їхали другим класом, — і чоловіки, й жінки, — посідали на нижній палубі на свої валізи й клунки. На верхній палубі зібрався гурт схвильованої молоді, клерків з Поли, що, мабуть, у складку їхали на прогулянку до Італії. Вони трохи пишалися собою і своєю мандрівкою, балакали, сміялися і, перехилившись через поруччя, щось глузливо кричали своїм товаришам, які з течками під пахвою поспішали набережною на роботу, погрожуючи паличками самовдоволеним щасливцям на борту. Один із них, у яскраво-жовтому, надто модному костюмі, з червоною краваткою, у брилі з хвацько загнутими крисами, найдужче галасував серед того веселого товариства — щохвилини чути було його різкий, як у ворони, голос. Та коли Ашенбах приглянувся до нього пильніше, йому аж стало моторошно — юнак був підроблений. Він був старий, напевне старий. Про це свідчили зморшки навколо рота й очей і худа, жилава шия. Матово-рожевий колір щік був гримом, каштанове волосся під пов'язаним барвистою стрічкою брилем — перукою, жовті рівні зуби, які він показував, усміхаючись, — дешевим протезом. Руки з перснями-печатками на обох указівних пальцях теж були старечі, а накручені вусики й борідка — підфарбовані. Ашенбах злякано дивився на нього й на його поведінку серед приятелів. Невже вони не знають, не помічають, що він старий, що він не має права носити їхнє барвисте молодече вбрання, не має права корчити з себе такого, як вони? Ні, вони, здається, звикли терпіти його в своєму товаристві й ставились до нього як до рівного за віком, без огиди відповідаючи на його грайливі штурхани. Як могло до такого дійти? Ашенбах прикрив чоло рукою й заплющив очі, гарячі від того, що він майже не спав уночі. Йому здавалося, що світ навколо нього почав дивно й потворно мінятися, наче

в поганому сні, що все звернуло зі свого звичайного шляху і що воно, може, стане на своє місце, коли затулити обличчя руками, а тоді знов озирнутися. Але тієї миті він відчув, що вже не стоїть, а пливе; нічого не розуміючи, він злякано оглянувся довкола й побачив, що важкий, темний корпус пароплава повільно відділяється від муру пристані. Машина давала то передній, то задній хід, і смужка брудної, мерехтливої води між набережною і бортом дюйм за дюймом ширшала. Нарешті, після незграбних маневрів, пароплав повернувся бугшпритом у бік відкритого моря. Ашенбах перейшов на правий борт, де горбатий матрос уже поставив для нього шезлонг, і стюард у засмальцьованому фраці спитав, які у нього будуть побажання.

Небо було сіре, вітер вогкий. Пристань і острови лишилися позаду, і все швидко зникало в тумані. Сажа насичувалась вологою і клаптями опадала на вимиту палубу, що ніяк не просихала. А вже через якусь годину над нею напнули тент, бо почався дощ.

Загорнувшись у пальто, з книжкою на колінах, Ашенбах відпочивав, і години спливали для нього непомітно. Дощ перестав, і брезентовий тент зняли. На обрії не видно було ніякого суходолу. Під похмурою банею неба навколо лежав величезний диск пустельного моря. Але в порожньому, нерозчленованому просторі наші почуття втрачають міру часу, і ми ширяємо в безмірі. Примарні, дивні постаті — старий джиґун, цапина борідка, що продала йому квитка, — з якимись невиразними мінами, щось чудно, незрозуміло бурмочучи, стовпились у голові Ашенбаха, і він заснув.

Опівдні його повели обідати в кают-компанію, схожу на коридор, — у неї виходили двері кают, — і посадовили на чільному місці. В кінці довгого столу клерки, і серед них старий джиґун, з десятої години ранку бенкетували з веселим капітаном. Обід був убогий, і Ашенбах упорався з ним швидко. Йому хотілося нагору, знов поглянути на небо, чи не думає воно проясніти над Венецією.

Він не мав сумніву, що так воно й буде, бо це місто завжди зустрічало його в сяйві сонця. Але небо і море були й далі похмурі, олов'яні, час від часу починалася мжичка, і Ашенбах змирився з думкою, що водою прибуде в іншу Венецію, ніж та, в яку він приїздив суходолом. Він стояв біля фок-щогли, вдивляючись у морську далечінь, і чекав на землю. Йому згадався тужливо-запальний поет, перед очима якого виросли з водяної гладіні вежі й дзвіниці його мрій, і почав тихо декламувати окремі строфи величної пісні, в яку вилились тоді його глибокий захват, щастя й сум. Зразу ж перейнявшись почуттям поета, вже прибраним у форму, він питав своє суворе і стомлене серце, чи не судилося зазнати нового екстазу, нового збентеження, запізнілого спалаху почуттів і йому, мандрівникові, що знічев'я завітав у це чудове місто?

Ось праворуч виринув плаский берег, почалось інакше море, вкрите рибальськими човнами, з'явився Острів Купальників; пароплав, залишивши його з лівого боку, тихим ходом поминув вузенький порт, що теж мав назву цього острова, і зупинився в лагуні, перед строкатими халупами, чекаючи на баржу санітарної служби.

Поки вона з'явилася, минула ціла година. Пасажири наче й приїхали і не приїхали: ніхто не поспішав, а проте кожен був охоплений нетерпінням. Молодих мешканців Поли патріотизм, а може, й звуки військових сурм, які долинали по воді з боку громадських парків, погнали на палубу, і вони, підігріті випитим асті, почали кричати "Слава!" барсельєрам, що крокували вздовж берега. Гидко було дивитися, до якого стану довело старого джиґуна його панібратство з молоддю. Його стара голова була безсиліша перед вином, ніж молоді, міцні голови його приятелів, — він був п'яний як чіп. З посоловілими очима, тримаючи тремтячими пальцями циґарку, він щосили намагався вберегти рівновагу, хоч його так і розгойдувало на всі боки. Він не зважувався зрушити з місця, відчуваючи, що, як тільки ступить, зразу ж упаде, а проте жалюгідно бадьорився, щось белькотів, хапав за ґудзика кожного, хто до нього підходив, підморгував йому, погрожував зморщеним пальцем із перснем-печаткою, хихотів і з якоюсь гидкою

двозначністю облизував губи кінчиком язика. Ашенбах похмуро дивився на нього, і в його душу знов почало закрадатися гнітюче почуття, що світ виявляє ледь помітну, але непереборну схильність перетворитися в щось дивне, в карикатуру. Проте обставини не дали Ашенбахові заглибитися в те почуття, бо машина застукотіла, і пароплав, що, затримався так близько від своєї мети, рушив далі каналом Святого Марка.

І Ашенбах знов побачив найдивовижнішу пристань, блискучу композицію фантастичних будівель, які республіка спорудила на диво морякам, що припливали сюди, сповнені побожного захвату; побачив легку пишноту палацу і Міст Зітхань, колони з левом і зі святим на березі, частину розкішної бічної стіни казкового храму, краєвид, що відкривався крізь прогін мосту, і велетенський годинник. Милуючись усім цим, він подумав, що приїздити до Венеції суходолом, з вокзалу, — все одно що заходити до палацу із запасних дверей, і що тільки так, як він тепер, на кораблі, з відкритого моря, треба прибувати в це найдивовижніше місто.

Машина спинилася, ґондоли наввипередки рушили до пароплава, з борту спустили трап для митників, і вони негайно взялися до своєї роботи. Нарешті пасажири одержали дозвіл зійти на берег. Ашенбах пояснив, що йому потрібна гондола, яка б довезла його з вантажем до пристані, де стоять катери, що курсують між містом і Лідо, бо він хоче поселитися над морем. Його намір схвалюють і через борт сповіщають про нього ґондольєрам, які лаються між собою місцевою говіркою. А проте він ще не може зійти на пристань, заважає його ж власна валіза, яку носії насилу тягнуть хистким трапом. Тому якусь хвилину йому доводиться вислуховувати настирливе варнякання огидного старого джиґуна, що з п'яного розуму вирішив віддати шану чужинцеві.

— Бажаємо щасливо відпочити! — белькоче він і човгає ногою. — Не згадуйте нас лихим словом! Au revoir, excusez et bon jour2, ваша вельможність! — Губи в нього зволожуються, він заплющує очі, облизує кутики рота, і пофарбована борідка під старечою губою

відстовбурчується. — Прийми наші компліменти, — белькоче він і посилає рукою поцілунок, — прийми наші компліменти, любко, наймиліша, найкраща в світі любко... — І раптом штучна верхня щелепа спадає йому на нижню губу.

Ашенбах використовує нагоду й тікає від нього.

— Любко, найсолодша любко, — глухо воркує позад нього старий блазень, насилу повертаючи язиком.

Тримаючись рукою за мотузяне поруччя, Ашенбах спускається трапом додолу.

Хто не відчував раптового тремтіння, таємного страху і збентеження, коли вперше чи після довгої перерви сідав у венеціанську ґондолу? Дивне суденце, що без будь-яких змін дійшло до нас із сивої давнини, таке чорне, — тільки труни ще бувають такі чорні, — воно нагадує нам про нечутні, злочинні пригоди серед нічного шемроту хвиль, а ще більше нагадує про саму смерть, про мари, про жалобний похід і мовчазний похорон. І хто не помічав, що сидіння такого човна, це полаковане, як труна, в чорний колір і оббите такою самою чорною тканиною крісло — найм'якше, найрозкішніше, найзручніше сидіння в світі? Ашенбах відчув це, коли опустився в нього біля ніг ґондольєра, навпроти свого вантажу, старанно складеного на носі. Веслярі лаялись далі, сердито й незрозуміло, грізно вимахуючи руками. Проте особлива тиша міста на воді, здавалось, лагідно поглинала їхні голоси, робила їх безтілесними і розсіювала над хвилями. Тут, у гавані було тепло. Легенький подмух сироко торкався обличчя мандрівника і, відкинувшись на м'які подушки, він заплющив очі й віддався таким же незвичним, як і приємним лінощам. "Шлях буде короткий, — думав він, — а я б хотів, щоб він тривав вічно". Нечутно погойдуючись, човен поніс його геть від штовханини, від гудіння голосів.

Як тихо, все тихіше й тихіше ставало навколо нього! Вже чути було тільки сплески весла, глухі удари хвиль об ніс човна, що ніби летів над водою, гострий, на самому кінці немов озброєний алебардою, і ще щось третє — слова, мурмотіння, шепіт ґондольєра. Уривчасто, крізь зуби, в лад помахам весла він розмовляв сам з собою. Ашенбах розплющив очі і трохи здивовано побачив, що лагуна розширилась і вони пливуть у напрямку відкритого моря. Мабуть, дарма він так глибоко поринув у цей спокій, треба було вимагати від гондольєра, щоб той виконував його наказ.

— Отже, до пристані, — напівобернувшись, сказав він.

Мурмотіння стихло. Відповіді він не дочекався.

— Отже, до пристані! — ще раз сказав він і вже зовсім обернувся, щоб глянути в обличчя ґондольєрові, який, стоячи позад нього на підвищенні, чітко вимальовувався на тлі бляклого неба.

То був чоловік з непривітною, навіть лютою фізіономією, одягнений у синій матроський костюм, підперезаний жовтим шарфом, у солом'яному брилі, що давно вже втратив форму і місцями навіть почав розплітатися, але був хвацько зсунений набакир. Форма його обличчя, біляві, хвилясті вуса під коротким кирпатим носом не мали в собі нічого італійського. Худий, майже хирлявий і, здавалося, не дуже придатний для такої праці, він, проте, завзято орудував веслом, за кожним помахом напружуючи все тіло. Кілька разів він від зусилля закусував губи, блискаючи білими зубами. Нахмуривши рудуваті брови і дивлячись кудись понад головою свого пасажира, він відповів рішуче, майже брутально:

— Ви їдете на Лідо.

Ашенбах заперечив:

— Звичайно, але гондолу я найняв тільки для того, щоб добратися до площі Святого Марка. Там я хочу пересісти на вапорето.

— На вапорето вам, добродію, їхати не можна.

— Чому це не можна?

— Тому що вапорето не бере вантажу.

Справді, вапорето не брали вантажу; Ашенбах згадав це й промовчав. Але різкий, зверхній тон гондольєра, такий не властивий тутешнім людям у розмові з чужоземцями, здався йому неприпустимим.

— Це вже моя справа, — сказав він. — Може, я хочу здати свій вантаж у камеру схову. Вам доведеться вернутися.

Запала мовчанка. Тільки плескало весло, та хвилі глухо билися об ніс ґондоли. Потім знов почулося мурмотіння й шепіт: ґондольєр крізь зуби розмовляв сам з собою.

Що було робити наодинці з цим дивно норовистим, зловісно рішучим чоловіком Ашенбах не бачив можливості, та й не дуже хотів наполягати на своєму. Але як би він гарно відпочивав на подушках, якби був не почав обурюватись! Адже він сам хотів, щоб дорога була довга, щоб вона могла тривати вічно! Найрозумніше — а головне, що й найприємніше, — було здатися на волю обставин. Здавалося, що його сидіння, низеньке, оббите чорною тканиною крісло, що так лагідно погойдувалося від ударів весла норовистого ґондольєра в нього за спиною, заколисувало душу якимись лінивими чарами. В ньому ворухнулася думка, що він попав у руки злочинця, але не викликала бажання активно боронитися. Ще неприємніше, подумалось йому, як усе закінчиться звичайним шантажем. Щось схоже на почуття обов'язку чи гордості, ніби спогад про те, що треба було б запобігти лихові, примусило його ще раз зважитися. Він спитав:

— Скільки ви хочете за перевіз?

І, дивлячись кудись понад цим, гондольєр відповів:

— Ви заплатите.

Відповідь на ці слова могла бути тільки одна. Ашенбах машинально сказав:

— Я нічого вам не заплачу, анічогісінько, якщо ви мене відвезете не туди, куди я хочу.

— Ви хочете на Лідо.

— Але не з вами.

— Я везу вас добре.

"Це правда, — подумав Ашенбах, і напруження його спало. — Це правда, ти везеш мене добре. Навіть якщо ти полюєш на мій гаманець і ударом весла в спину пошлеш мене в аїд, ти віз мене добре".

Але нічого такого не сталося. З'явилося навіть товариство: човен з мандрівними музикантами, чоловіками й жінками, що співали під акомпанемент гітар і мандолін; настирливо пливучи поряд, майже торкаючись борту ґондоли, вони, з надією на заробіток, сповнювали тишу над водою піснями, розрахованими на чужинців. Ашенбах кинув монету в простягнений капелюх. Після цього вони замовкли й попливли десь далі. І знов стало чути мурмотіння ґондольєра, що уривчасто розмовляв сам з собою.

Так вони досягли пристані, погойдуючись на хвилях, піднятих пароплавом, що йшов до міста. Берегом, заклавши руки за спину й не

зводячи очей з лагуни, походжали двоє муніципальних службовців. Якийсь старий чоловік, з тих, що неодмінно стоять з гаком на кожній пристані у Венеції, подав Ашенбахові руку, і він ступив на поміст. У нього не лишилося дрібних грошей, і він пішов міняти їх у розташований біля молу готель, щоб потім на власний розсуд розрахуватися з ґондольєром. Коли він повернувся, то побачив, що речі його вже складені на візок, а ґондола і ґондольєр зникли.

— Утік, — сказав старий з гаком. — То поганий чоловік, ласкавий пане, чоловік без патенту. Серед гондольєрів у нас тільки один такий є. Інші зателефонували сюди. Він побачив, що на нього чекають, і втік.

Ашенбах здвигнув плечима.

— Ви приїхали задарма, ласкавий пане, — мовив старий і підставив капелюха.

Ашенбах укинув у нього монету. Він звелів везти свій вантаж у готель "Купальні" й пішов алеєю слідом за візком. Алея, вся залита білим цвітом, з тавернами, крамничками й пансіонатами обабіч, перетинаючи острів, вела до моря.

У великий готель Ашенбах зайшов не з головного входу, а садовою терасою і через простору залу та вестибюль попрямував до контори. Оскільки він заздалегідь повідомив про свій приїзд, його зустріли чемно й послужливо. Адміністратор, невеличкий, тихий, улесливо-ввічливий чоловічок з чорними вусами, одягнений у сюртук французького крою, піднявся з ним ліфтом на третій поверх і показав його кімнату, приємну, з меблями вишневого дерева, з дуже пахучими квітками по всіх кутках і високими вікнами, з яких видно було море. Коли адміністратор вийшов, а служник почав заносити речі й ставити їх у кімнаті, Ашенбах підступив до одного з вікон і задивився на пляж, майже безлюдний надвечір, і на тьмяне море, що, як завжди під час припливу, спокійно й рівномірно посилало на берег невисокі довгі хвилі.

Спостереження і враження в того, хто дивиться на світ самітно й мовчки, водночас і розпливчастіші, й глибші, ніж у того, хто перебуває на людях, його думки вагоміші, химерніші і завжди мають сумний відтінок. Образи й відчуття, які легко можна було б погасити одним поглядом, усмішкою, обміном думок, набувають для нього більшої ваги, ніж вони того варті, в мовчанні вони поглиблюються, стають значущими, цілою подією, пригодою, незвичайним почуттям. Самота породжує ориґінальне, сміливе, моторошно-прекрасне — поезію. Але вона породжує також безглузде, спотворене й недозволене, породжує абсурд. Так, усе те, що Ашенбахові трапилось дорогою, — огидний старий джиґун зі своїм белькотінням, зацькований ґондольєр, який не одержав зароблені платні, — ще й тепер тривожили йому душу. Не обтяжуючи розуму, власне, навіть не даючи матеріалу для роздумів, воно все ж таки, як йому здавалося, було вкрай дивовижне в самій своїй основі, тривожне через ту свою дивовижність. Тим часом він поглядом вітав море і радів, що Венеція тепер така близька й досяжна. Нарешті він відійшов від вікна, вмився, сказав покоївці, як розставити речі, щоб йому було зручно, і вийшов у коридор, звідки ліфтер у зеленій лівреї звіз його вниз.

Він випив чаю на терасі, що виходила на море, потім спустився на прибережний бульвар і пройшов далеко в напрямку готелю "Верхній". Коли він вернувся, йому здалося, що час уже перевдягатися до вечері. Він не поспішав, зважував кожен рух, бо, одягаючись, звик працювати, а проте з'явився в залу трохи зарано. Там уже зібралося більшість пожильців готелю, незнайомих між собою; всі вони намагалися показати, що не цікавляться один одним, але з однаковим нетерпінням чекали на вечерю. Він сів у шкіряне крісло, взяв зі столу газету й почав непомітно роздивлятися на товариство в залі. Воно вигідно відрізнялося від того, яке він покинув на попередньому острові.

Перед ним відкривався широкий обрій, що терпляче охоплював безліч явищ. Чути було приглушені звуки багатьох мов. Обов'язковий для всього світу вечірній костюм, уніформа доброзвичайності, зовні об'єднував усі різновиди людства в пристойну цілість. Був тут і

сухорлявий, довгобразий американець, і численна російська родина, і англійські дами, і німецькі діти з французькими боннами. Але явно переважав слов'янський елемент. Поряд з Ашенбахом розмовляли по-польському.

За бамбуковим столиком під наглядом вихователькі чи компаньйонки сидів гурт молоді, ще майже підлітки: троє дівчат десь від п'ятнадцяти до сімнадцяти років і хлопець з довгим волоссям, мабуть, років чотирнадцяти. Ашенбах вражено відзначив про себе досконалу вроду хлопця. Його обличчя, бліде, граціозне, облямоване медового кольору волоссям, з рівною лінією носа, гарним ротом і чудесним, божисто-поважним виразом, нагадувало грецькі скульптури найкращої доби і, разом з найчистішою, довершеною формою, мало в собі стільки неповторного, своєрідного чару, що Ашенбахові навіть здалося, ніби такої щасливої досконалості він ще ніколи не зустрічав ані в природі, ані в образотворчому мистецтві. Потім йому впало в око, що до хлопця і до його сестер застосовують зовсім різні методи виховання: це видно було з усього, навіть з одягу. Вбрання дівчат — старшу з них уже можна було вважати дорослою — своєю надмірною простотою і цнотливістю не прикрашало, а спотворювало їх. Однакові монастирські сукні брудно-сірого кольору, довгі, нудного крою, навмисне бахматі, з єдиною оздобою — білими виложистими комірцями, вони позбавляли дівчат будь-якої зваби. Під гладенько зачесаними і туго стягнутими косами їхні обличчя здавалися по-чернечому порожніми й невиразними. Безперечно, тут виявлялася влада матері, що й гадки не мала застосовувати до хлопця ті суворі педагогічні методи, які вона вважала необхідними у вихованні дівчат. У житті своєму він, видно, бачив тільки лагідність і ніжність. Ніхто не зважувався торкнутись ножицями до його чудового волосся; як у "Хлопчика, що витягає колючку", воно кучерями спадало на чоло, за вуха і аж на потилицю. Англійський матроський костюм з широкими рукавами, що звужувались донизу й щільно облягали тендітні зап'ястки ще дитячих, але тонких рук, своїми шнурками, петлями й лямівками надавав його ніжній постаті якогось відтінку заможності й зманіженості. Він сидів трохи боком до Ашенбаха, виставивши вперед одну ногу в чорному лакованому черевику,

підперши кулаком щоку, в недбало-граціозній позі, дуже далекій від тієї майже покірної суворості, до якої, видно, звикли його сестри. Може, він хворий? Бо його шкіра здавалася білою, мов слонова кістка, проти золотої пітьми кучерів, що обрамовували обличчя. Чи він був просто розпещеним улюбленцем, який звик, щоб йому потурали й давали більшу волю, ніж іншим? Ашенбах вирішив, що так воно й є. Майже кожній мистецькій натурі притаманна зухвала й ризикована схильність захищати несправедливість, що творить красу, і шанувати аристократичну вищість.

У залі з'явився кельнер і по-англійському оголосив, що вечеря готова. Гості один по одному зникали за скляними дверима їдальні. З вестибюля, від ліфта, надходили ті, що спізнилися. За дверима вже почали їсти, але молоді поляки й далі сиділи коло бамбукового столика, і Ашенбах, зручно вмостившись у глибокому кріслі, чекав разом з ними: він споглядав красу.

Нарешті гувернантка, невисока, кремезна, схожа на чоловіка особа з червоним обличчям, дала своїм вихованцям знак підвестися. Високо звівши брови, вона відсунула стілець і вклонилася високій жінці, одягненій у сіро-білі кольори і щедро оздобленій перлами, що зайшла до зали. Трималася жінка холодно й поважно, а в зачісці її ледь припудрених кіс і в крої сукні відчувалася та простота, яка є ознакою доброго смаку всюди, де побожність невід'ємна від аристократизму. Вона могла бути дружиною високого німецького урядовця. Якоїсь казкової пишноти надавали її постаті лише оздоби, справді неоціненні: сережки з підвісками і потрійна, дуже довга низка великих, як вишні, тьмяно-мерехтливих перлів.

Діти швидко посхоплювались і схилилися, цілуючи руку матері, що зі стриманою усмішкою на пещеному, але трохи стомленому гостроносому обличчі дивилася понад їхніми головами й щось казала по-французькому гувернантці. Нарешті вона рушила до засклених дверей. Діти подалися за нею: дівчата за віком — спереду старша, ззаду наймолодша, потім гувернантка і останній хлопець. Він чомусь озирнувся, перше ніж

переступити поріг, а оскільки в залі більше нікого не лишилося, його незвичайні, сірі, як присмерк, очі зустрілися з очима Ашенбаха, що, опустивши газету на коліна, дивився йому вслід. Він не міг відвести погляду від хлопця.

Звичайно, в тому, що він побачив, не було нічого особливого. Діти не хотіли сідати до столу поперед матері, чекали на неї, шанобливо привітали її і, заходячи до їдальні, дотримувались узвичаєних правил. Проте все це вони робили так чітко, з такою підкресленою дисципліною, почуттям обов'язку і самоповаги, що Ашенбах був дивно зворушений. Він ще трохи посидів, а потім також зайшов до їдальні, де кельнер показав йому столик, дуже далеко від того, за яким сиділа польська родина. Він відзначив це в думці і на коротку мить пожалкував, що так вийшло.

Стомлений і все-таки збуджений, він під час нудної вечері розважався абстрактними, ба навіть трансцендентними міркуваннями: думав про таємничий зв'язок, у якому закономірне повинне поєднатися з індивідуальним, щоб виникла людська краса, потім перейшов до загальних проблем форми й мистецтва, а наприкінці вирішив, що його думки й висновки нагадують щасливі знахідки вві сні, які потім, коли прокинешся й тверезо зважиш їх, виявляються банальними й ні на що не придатними. Вставши з-за столу, він покурив, посидів, походив по парку, сповненому вечірніх пахощів, рано ліг у постіль і, не прокидаючись, міцно проспав цілу ніч у строкатому світі снів.

Другого дня не вигодинилось. Дув береговий вітер. Море під білястою запоною неба було тупо спокійне, ніби висохле, з нудно близьким обрієм; воно так далеко відступило від берега, що стало видно довгі смуги піщаних мілин. Коли Ашенбах відчинив вікно, йому здалося, що він чує гнилуватий дух лагуни.

Настрій у нього зіпсувався. Він зразу ж подумав про від'їзд. Колись, багато років тому, після радісних весняних днів його захопила тут така сама погода, пригнітила, сповнила серце тяжкою нудьгою, і йому

довелося тікати з Венеції. Хіба він не відчуває знов до всього пекучої відрази, такої ж, як і тоді, хіба в нього не почало тиснути в скронях, не обважніли повіки? Ще один переїзд завдав би надто багато клопоту, але якщо вітер не зміниться, він тут не витримає. Про всяк випадок він вирішив не розпаковувати всіх речей. О дев'ятій годині він поснідав у буфеті між залою і їдальнею.

Тут панувала врочиста тиша — гордість великих готелів. Кельнери, обслуговуючи гостей, ходили зовсім нечутно. Брязкіт ложечки об чашку, пошепки сказане слово — оце й усе, що тут могло вловити вухо. В кутку, за два столики навскоси від себе, Ашенбах побачив молодих польок з гувернанткою. В цупких синіх полотняних сукнях з білими виложистими комірцями й чохлами, з пригладженими попелясто-сірими косами й почервонілими очима, вони сиділи дуже рівно, передаючи одна одній вазочку з варенням. Хлопця з ними не було.

Ашенбах усміхнувся. "Ого, маленький феаку! — подумав він. — Видно, ти, на відміну від сестер, маєш особливе право спати скільки завгодно". І, раптом повеселішавши, він подумки процитував:

Новий щоразу одяг, і тепла купіль, і спокій.

Він неквапливо поснідав, забрав пошту в портьє, який ввійшов з нею, тримаючи в руках обшитого галунами кашкета, і, закуривши циґарку, розпечатав кілька листів. Тож вийшло, що він сидів ще в буфеті, коли туди зайшов малий сплюх, на якого очікували в кутку сестри.

Хлопець відчинив двері й серед цілковитої тиші перетнув навскіс приміщення, прямуючи до свого столика. Хода його,— і в тому, як він тримав плечі, і в тому, як рухав коліньми, як ставив ноги в білих черевиках, — була надзвичайно граціозна, дуже легка, несмілива і водночас горда. Чару їй додавало ще й дитинне збентеження хлопця: він двічі опускав очі, поки, ледь озираючись на сусідні столики, дійшов до сестер. Усміхнувшись і щось сказавши своєю м'якою, нерозбірливою

мовою, він сів на стілець, і Ашенбаха, який тепер бачив його в профіль, наново здивувала і навіть злякала справді божиста краса цього смертного. Сьогодні хлопець був у легкій лляній блузі, білій, у синю смужку, з червоним шовковим бантом, зав'язаним під білим стоячим комірцем. Але над тим комірцем, що не дуже й пасував до всього його вбрання, здіймалася чудесна квітка — голова незрівнянної вроди, голова Ерота з жовтавого пароського мармуру, з тонкими суворими бровами, з темно-золотими кучерями, що м'яко спадали на скроні й на вуха.

"Гарний, дуже гарний! — подумав Ашенбах з тим професійно-холодним схваленням, у яке митець часом одягав своє хвилювання і свій захват, коло дивиться на шедевр. І додав про себе: — Далебі, коли б на мене не чекали море й пісок, я б сидів тут доти, доки й ти". Він підвівся і, відповідаючи на шанобливі вітання персоналу, пройшов залою, спустився з великої тераси і стежкою, вимощеною дошками, подався просто до обгородженого пляжу для пожильців готелю. Там босий старий чоловік у полотняних штанях, матроській сорочці й солом'яному брилі, що був за сторожа, показав йому призначену для нього кабіну. Ашенбах звелів сторожеві винести стіл і стілець назовні, на засипаний піском дощаний поміст, а сам зручно вмостився в шезлонзі, перетягши його ближче до води, де пісок був жовтий, як віск.

Вигляд пляжу, культури, що безтурботно, всіма почуттями віддавалася насолоді на самому краю стихії, розважав і тішив його більше ніж будь-коли. Сіре, пласке море вже ожило, на ньому з'явилися діти, які чалапали по воді, плавці, строкаті постаті, що, заклавши руки за голову, лежали на піщаних мілинах. Інші веслували в маленьких човниках без кіля, пофарбованих у червоний і синій кольори, й весело реготали, коли човники перекидалися. Перед довгим рядом кабін, на дощаних помостах яких люди сиділи, мов на верандах, панував жвавий рух і поряд лінивий спокій, дбайлива елеґантність вранішніх туалетів і голизна, що зухвало й незворушно користувалася волею приморської місцевості. Люди весело розмовляли, ходили одні до одних у гості. Біля самого моря по вологому й твердому піску прогулювалися купальники в білих халатах або в широких яскравих пляжних костюмах. Праворуч діти

вибудували в піску химерну фортецю, обтикавши її прапорцями всіх країн. Продавці мушель, тістечок і овочів, стоячи навколішки, розкладали свій товар. Ліворуч, перед однією з кабін, що стояла впоперек до інших та до моря і з цього боку замикала пляж, розташувалася російська родина: бородаті чоловіки з великими зубами, крихкотілі, мляві жінки, дівчина з прибалтійської провінції, що сиділа біля мольберта і, щось розпачливо вигукуючи, малювала море, двоє добродушно-бридких дітей, стара нянька в хустці, з лагідно-послужливими жестами рабині. Вони вдячно втішалися життям, невтомно покрикували на неслухняних дітей, що пустували на березі, довго жартували, послуговуючись кількома відомими їм італійськими словами, з дотепним дідком, що продавав цукерки, цілували одне одного в щоку, анітрохи не переймаючись тим, що інші люди бачать цю їхню інтимність.

"Отже, я залишаюся, — подумав Ашенбах. — Де мені буде краще?" І, схрестивши руки на колінах, він задивився на морську далину, яка тікала від його погляду, розпливалася, губилася в однотонній імлі порожнього простору. Ашенбах любив море, і любов його мала глибокі причини: як митець, що тяжко працює, він прагнув спокою, прагнув прихилитися до простого, стихійного, тікаючи від вимогливої багатогранності явищ; а крім того, він відчував недозволений потяг до нерозчленованого, незмірного, вічного, до того, що зветься Ніщо, — цей потяг суперечив його завданню і саме тому був ще звабливіший. Відпочити після досягнутого — хіба це не мрія кожного, хто дбає про довершене, а хіба Ніщо — не форма досягнутого? Та коли Ашенбах, задивившись у далечінь, глибоко поринув у свої мрії, горизонтальну смугу берега раптом перерізала людська постать, і, відірвавши погляд від безмежного й зосередившись, він побачив, що це той самий гарний хлопець, який з'явився перед ним, надійшовши з лівого боку. Мабуть, він хотів побродити по воді, тому що був босий, з голими до колін стрункими ногами. Він ішов повільно, але так легко й гордо, наче звик ходити босоніж, ішов і озирався на кабіни. Та тільки-но він побачив російську родину, яка в цілковитій злагоді вдячно веселилася на свій спосіб, на обличчя його набігла хмарка гнівної зневаги. Чоло його

спохмурніло, губи стислися, коло рота залягла гірка зморшка, а брови так насупились, що очі ніби запалися під ними й заговорили звідти гнівною, темною мовою ненависті. Він опустив погляд, потім ще раз грізно подивився на кабіну, різко здвигнув плечем, ніби відмахуючись, і повернувся до ворогів спиною.

З почуття такту чи з ляку, з почуття, в якому була і повага, і ніяковість, Ашенбах відвернувся, наче нічого не бачив; випадковому свідкові чужої пристрасті, якщо він шанує себе, не випадає навіть задумуватись над тим, що він побачив. А все ж ті спостереження втішили і водночас вразили його, тобто зробили щасливим. Цей дитячий фанатизм, спрямований проти найдобродушнішого острівця життя, переніс божисто-порожнє у сферу людських стосунків, і коштовний витвір природи, здавалось, придатний тільки на те, щоб на ньому спочивало око, став вартий глибшого зацікавлення; через це постать підлітка, і так уже значуща завдяки своїй красі, набула тла, яке змушувало ставитись до нього поважніше, ніж звичайно ставляться до дітей такого віку.

Не обертаючись, Ашенбах прислухався до голосу хлопця, дзвінкого, не дуже сильного голосу; малий поляк ще здалеку кликав своїх приятелів, що бавилися біля фортеці. Йому відповіли, кілька разів пролунало якесь ім'я, мабуть, пестливе; Ашенбах зацікавлено прислухався, але не міг добре його розчути, вловив тільки два мелодійні склади, щось ніби "Адзьо" або ще частіше "Адзю" з протяглим "у" на кінці. Ашенбах зрадів, що ім'я в хлопця таке милозвучне, і вирішив, що воно йому дуже пасує. Він кілька разів проказав його про себе і, задоволений, знов узявся до своїх паперів.

Поклавши на коліна дорожню течку й діставши вічне перо, він почав відповідати на деякі листи. Та вже через чверть години йому здалося, що не скористатися нагодою, яка може дати йому таку глибоку насолоду, і змарнувати її на порожню писанину просто шкода. Він відклав перо й папір і вернувся до моря. Та скоро перестав дивитися на

нього: його увагу привернули голоси дітей біля піщаної фортеці. Лежачи в шезлонзі, він повернув голову праворуч і пошукав очима красеня Адзя.

Знайшов він його швидко: червоний бант на грудях зразу впадав в око. Разом з іншими дітьми він робив із старої дошки міст через мокрий рів біля піщаної фортеці. Він щось вигукував, кивав головою, давав якісь указівки. Всіх дітей було з десятеро, такого віку, як він, і трохи менших. Перебиваючи одне одного, вони торохтіли по-польському, по-французькому, а також балканськими мовами. Найчастіше чути було ім'я "Адзьо". Видно, він у всіх викликав захват, і всі домагалися його приязні. Один хлопець, також поляк, якого начебто кликали "Ясю", кремезний, з чорним напомадженим волоссям, у полотняній курточці, підперезаній паском, був, мабуть, його найвірнішим васалом і товаришем. Коли будова піщаної фортеці була закінчена, вони, обнявшись, пішли вздовж пляжу, і той, якого кликали "Ясю", поцілував красеня.

Ашенбах мало не посварився на нього пальцем.

"Тобі ж, Крітобуле, раджу, — подумав він, усміхаючись, — поїдь на рік у мандри. Бо не менше як рік тобі треба, щоб видужати". Потім він попоїв великих спілих полуниць, яких купив тут же в торговця. Стало дуже тепло, хоч сонце так і не змогло пробитися крізь імлисту завісу неба. Дух його скувала млявість, але почуття жадібно вбирали дивовижну, оглушливу мову морської тиші. Йому, солідному чоловікові, здавалося, що це надзвичайно важливе завдання — відгадати, дослідити, яке ж ім'я може звучати як "Адзьо", Нарешті, згадавши все, що він знав про польську мову, Ашенбах вирішив, що це, мабуть, "Тадзьо" — скорочене ім'я від "Тадеуш" і що в кличній формі воно звучить "Тадзю".

Тадзьо купався. Ашенбах, що був згубив хлопця з очей, побачив далеко в морі його голову і руку, якою він вимахував, пливучи. Море, напевне, й там було мілке, але на березі вже, видно, захвилювалися, від кабін почулися жіночі голоси, вони раз по раз кликали хлопця, і скоро по

всьому березі тільки й чути було, що те ім'я, миле й чудне водночас, з протяглим "у" на кінці: "Тадзю! Тадзю!" Він вертався, він біг до берега, закинувши назад голову, збиваючи ногами піну, і цей образ, ця жива істота в своїй суворій красі, перехідній від дитячої до чоловічої, з мокрими кучерями, тендітна й гарна, як бог, породжувала міфічні уявлення. Вона з'являлася з глибини моря і неба, виходила з водяної стихії і тікала від неї. Це була немов поетична звістка про первісні часи, про виникнення форми і про народження богів. Ашенбах, заплющивши очі, слухав пісню, яка забриніла в його душі, і думав, що тут гарно й що він тут залишиться.

Потім Тадзьо відпочивав після купання, лежав на піску, загорнутий у біле простирало, вивільнивши з нього тільки праве плече й підклавши голу руку під голову. І навіть коли Ашенбах не дивився на хлопця, а на якусь хвилину заглиблювався в свою книжку, він майже весь час пам'ятав, що той лежить там і що досить ледь повернути голову праворуч, як зразу ж побачиш щось дивовижно гарне. Інколи йому навіть здавалося, що він тут сидить для того, щоб охороняти спокій хлопця, — хай навіть робить свої справи, а все ж пильно оберігає благородний взірець людської породи, який лежить праворуч, неподалік від нього. І його серце сповнювала й хвилювала батьківська прихильність, зворушлива симпатія того, хто, жертвуючи собою, духом своїм творить красу, до того, хто має красу.

Опівдні він залишив пляж, повернувся в готель і ліфтом піднявся до своєї кімнати. Там він довго стояв перед дзеркалом, дивився на своє сиве волосся, на стомлене обличчя, риси якого по-старечому загострилися. Тієї хвилини він думав про свою славу, про те, що на вулиці багато людей впізнають його і шанобливо розглядають, і все це завдяки його влучному, граціозному слову. Він викликав у пам'яті всі, які тільки міг згадати, зовнішні ознаки свого таланту, навіть надання йому дворянства. Потім спустився вниз на другий сніданок. Коли він уже попоїв і заходив у ліфт, слідом за ним у летючу комірчину вскочив цілий гурт підлітків, що також верталися зі сніданку, і серед них Тадзьо. Він став майже біля самого Ашенбаха, вперше так близько, що той бачив і

пізнавав його не на відстані, як картину, а перед собою, з усіма його живими рисами. Хтось звернувся до хлопця, він відповів з невимовно милою усмішкою і зразу ж, на другому поверсі, опустивши очі, задкуючи, вийшов з ліфта. "Краса соромлива", — подумав Ашенбах і почав міркувати, чому саме. А проте встиг помітити, що зуби в Тадзя не дуже гарні, трохи нерівні, бляклі, не блискучі, як у здорової людини, а крихкі й прозорі, як часом буває при недокрів'ї. "Він дуже тендітний і хворобливий, — подумав Ашенбах. — Мабуть, не доживе до старості". І від цієї думки в ньому ворухнулося почуття полегкості і вдоволення, але він не захотів шукати йому пояснення.

Він просидів дві години у себе в кімнаті, а після полудня сів у вапорето і лагуною, що тхнула гниллю, поплив до Венеції. Він зійшов біля площі Святого Марка, попив там чаю і за своєю тутешньою звичкою пішов гуляти вулицями. Але цього разу прогулянка цілком змінила його настрій і плани.

На вулицях стояла задушлива спека, повітря було таке густе, що сморід, який котився з будинків, крамниць і їдалень, чад пригорілої олії, хмари парфумів і багато інших запахів не розсіювалися в ньому, а висіли пасмами. Дим від цигарки так і застигав на місці й тільки згодом починав потроху розходитись. Штовханина на тісних хідниках не розважала, а дратувала Ашенбаха. Чим далі він ішов, тим дужче опановував його огидний стан, який може викликати морське повітря разом із сироко: збудження і знемога водночас. Його морозило, тіло вкрилося липким потом, в очах темніло, в грудях давило, кров стугоніла в скронях. Рятуючись від тісняви ділових вулиць, він мостами втік у провулки злидарів. Там його обсіли жебраки, він задихався від смороду, що здіймався над каналами. На тихій площі, в одному з тих забутих, ніби зачарованих місць, які ще трапляються в надрах Венеції, він сів на край водойми, витер піт з чола і зрозумів, що треба їхати звідси.

Вдруге і вже остаточно з'ясувалося, що в таку погоду це місто діє на нього вкрай шкідливо. Марно сподіватися, що вітер зміниться, а лишатися тут з упертості було б нерозважливо. Треба швидко на щось

зважитися. Зразу вертатися додому не можна. Ані дача, ані міське помешкання не приготовлені до його приїзду. Але ж море і пісок є не тільки тут, знайдуться вони і в іншому місці, де немає цієї лагуни та її нудотних випарів. Він згадав, що йому вихваляли один невеличкий морський курорт недалеко від Трієста. Чому б не поїхати туди? І негайно, а то скоро не варто буде переїздити на якихось кілька днів. Він вирішив, що тепер уже зважився остаточно, і встав. На найближчій зупинці він найняв ґондолу і каламутним лабіринтом каналів, попід чудесними мармуровими балконами з левами по боках, обминаючи слизькі роги будівель, повз сумні палаци з таблицями фірм на фасадах, віддзеркалення яких погойдувалось на водяній гладіні, поплив до площі Святого Марка. Дістатись туди виявилося не легко, бо ґондольєр, що був у спілці з фабриками мережив і скляними майстернями, весь час намагався підбити його на огляд і на купівлю, і коли химерна подорож по Венеції знов починала заворожувати його, корисливий, гендлярський дух зануреної в море королеви робив своє: витверезував і дратував його.

Вернувшись у готель, він ще до обіду заявив адміністрації, що непередбачені обставини змушують його завтра вранці виїхати звідси. Йому висловили співчуття і виписали рахунок. Він пообідав і просидів вечір на задній терасі, читаючи журнали. Перше ніж лягти спати, він спакував свої речі.

Спав він не дуже добре, його хвилював завтрашній від'їзд. Коли вранці він відчинив вікно, небо було таке ж захмарене, але повітря наче посвіжішало, — і враз він пожалкував, що їде. Звичайно, його заява адміністрації була надто кваплива й непродумана, він був хворий і не зовсім усвідомлював, що робить. Якби він був трохи почекав, не впав одразу у відчай, спробував призвичаїтись до венеціанського повітря або почекати, поки погода покращає, то тепер, замість морочити собі голову переїздом, просидів би ранок на пляжі, як учора. Але вже пізно. Треба їхати, хотіти того, що вчора хотів. Він одягся і о восьмій годині спустився снідати.

Коли він зайшов до буфету, там ще нікого не було. Дехто з'явився, як він сидів і чекав на замовлений сніданок. А вже підносячи до рота чашку з чаєм, він побачив молодих польок з гувернанткою: суворі, по-вранішньому свіжі, з почервонілими очима, вони пройшли до свого столика біля вікна. Слідом за ними з'явився портьє, тримаючи кашкета в руці, й нагадав йому, що пора виходити. Автомобіль уже чекає, щоб відвезти його й інших гостей, що також сьогодні від'їздять, до готелю "Верхній", а звідти моторний човен приватним каналом компанії доправить їх на вокзал. Часу вже обмаль. Та Ашенбах вважав, що поспішати немає чого. До відходу потяга лишалося більше ніж година. Його сердив звичай усіх готелів передчасно виряджати тих, що від'їздять, і він заявив портьє, що хоче спокійно поснідати. Той нерішуче вийшов, але за п'ять хвилин з'явився знов. Автомобіль, мовляв, не може довше чекати. Ну, то хай їде і забирає його валізу, роздратовано відповів Ашенбах. Сам він у належний час прибуде рейсовим катером і просить дати йому змогу самому подбати про свій від'їзд. Портьє вклонився. Ашенбах, радий, що позбувся прикрих нагадувань, неквапливо доснідав і навіть звелів кельнерові принести газету. Часу справді лишалося обмаль, коли він нарешті підвівся. І вийшло так, що саме тієї миті у дверях з'явився Тадзьо.

Ідучи до свого столика, він зустрівся з Ашенбахом, скромно опустив очі перед сивим, високолобим чоловіком, і зразу ж, за своїм милим звичаєм, підвів їх знов, лагідно глянувши просто на нього, й пішов далі. "Прощай, Тадзю! Не довго я бачив тебе, — подумав Ашенбах. Проти своєї звички, він навіть нечутно проказав ці слова, ворухнувши губами. Потім додав ще: — Хай тебе благословить доля!"

Він почав лаштуватися в дорогу, роздав чайові, попрощався з тихим, маленьким адміністратором у французькому сюртуку і, так само як прийшов сюди пішки, так і пішов у супроводі готельного служника, що ніс його саквояж, пішов алеєю, залитою білим цвітом, яка перетинала острів і привела його просто до пристані. Там він сів на пароплав — і почався тернистий шлях, мандрівка через провалля каяття.

Дорога була знайома: лагуною, повз площу Святого Марка, далі Великим Каналом. Ашенбах сидів на круглій лавці на носі пароплава, однією рукою спершись на поруччя, а другою затуляючи очі від світла. Громадські парки лишилися позаду, ще раз відкрилася П'яцетта у всій своїй королівській красі і знов зникла з очей, почався довгий ряд палаців, а коли водяний шлях звернув убік, з'явилася чудова мармурова арка моста Ріальто. Ашенбах дивився, і серце його розриваюся. Атмосферу міста, гнилуватий дух моря й болота, що спонукав його до такої швидкої втечі, він тепер вдихав у груди глибоко, ніжно, з болісним почуттям. Невже він не знав, не думав про те, як все це близьке його серцю? Вранці він тільки трохи пожалкував, що поквапився з від'їздом, ледь засумнівався, чи добре він зробив, але тепер йому було сумно, справді боляче, часом від тяжкої душевної муки в нього аж сльози виступали на очах, і він картав себе за те, що не передбачив цієї муки. Особливо прикрою, інколи просто нестерпною, була думка, що він ніколи вже не побачить Венеції, що це прощання навіки. Бо вже вдруге виявилося, що в цьому місті він стає хворий, вдруге він мусить стрімголов тікати звідси, і надалі доведеться змиритися з тим, що Венеція для нього заборонена, що він не може, не має сили жити в ній і не повинен більше прагнути сюди. Він навіть відчув, що якщо тепер поїде звідси, сором і впертість ніколи вже не дозволять йому знов побачити улюблене місто, перед яким він двічі виявився фізично безсилим. І ця суперечність між душевним прагненням і тілесною неспроможністю раптом здалася йому, людині, що почала старіти, такою прикрою і важливою, а фізична поразка такою ганебною і неприпустимою, що він ніяк не міг збагнути своєї вчорашньої поведінки. Так покірно, без справжньої боротьби, сприйняти і визнати поразку!

Тим часом пароплав наближається до вокзалу, біль і безпорадність переростають у паніку. Змученому Ашенбахові здається, що він не може поїхати і так само не може вернутися. Сам не свій, він заходить у приміщення вокзалу. Вже дуже пізно, не можна гаяти жодної хвилини, якщо він хоче встигнути на потяг. Він хоче й не хоче. Але час жене, штовхає його вперед; він поспішає купити квиток і серед вокзальної тисняви шукає чергового службовця готельної компанії. Той підходить і

повідомляє, що валізу вже відправлено. Вже відправлено? Так, відправлено на Комо. На Комо? І з квапливих, сердитих запитань і збентежених відповідей з'ясовується, що його валізу ще з готелю "Верхній" відправили у зовсім іншому напрямку.

Ашенбах насилу зберіг на обличчі вираз, що відповідав цим обставинам. Він мало не затіпався від нестримної, шаленої радості. Черговий кинувся до багажного відділення з надією, що, може, затримає ще валізу, але, як і слід було сподіватися, вернувся ні з чим. Тоді Ашенбах заявив, що без свого багажу нікуди не поїде, а вернеться назад у готель "Купальні" й там чекатиме на нього. Чи моторний човен компанії ще не відійшов від вокзалу? Ні, стоїть біля виходу, запевнив його черговий. Потім, виливши на касира цілий потік італійських слів, він умовив його взяти назад квиток і запевнив Ашенбаха, що негайно пошле депешу, зробить геть усе можливе, щоб вернути валізу. Отак і сталося диво: Ашенбах через двадцять хвилин після того, як прибув на вокзал, уже знов плив Великим Каналом на Лідо.

Чудна, неймовірна, ганебна, кумедна, а проте щаслива пригода: через примху долі менше ніж за годину знов побачити місця, з якими ти в найглибшій тузі прощався навіки! Збиваючи носом піну, смішно і спритно маневруючи між ґондолами й пароплавами, маленьке швидке суденце мчало до своєї мети, а його єдиний пасажир під машкарою сердитого розчарування ховав боязко-радісне хвилювання хлопчака, що втік з дому. Час від часу груди його все ще розпирав сміх: навіть найбільший щасливець, казав він сам собі, був би радий, якби йому так чудесно не пощастило. Тепер доведеться давати пояснення, бачити здивовані обличчя, — та потім, потішав він себе, все буде добре, нещастю він запобіг, тяжку помилку виправив, те, що начебто мало назавжди лишитись позаду, відкривалося перед ним знов і він міг тішитися ним скільки завгодно... Між іншим, чи це в нього таке враження від швидкої їзди, чи, може, ще й вітер повернувся з моря?

Хвилі билися об бетоновані стіни вузького каналу, прокопаного через весь острів до готелю "Верхній". Там на Ашенбаха чекав автобус і

повіз його навпростець понад збриженим морем до готелю "Купальні". Маленький вусатий адміністратор у сюртуці спустився широкими сходами привітати його.

Делікатно й улесливо він висловив свій жаль, що сталося таке непорозуміння, дуже прикре і для нього особисто, і для їхнього закладу, і рішуче схвалив намір Ашенбаха дочекатися тут свого багажу. Щоправда, його кімнату вже зайнято, але йому зразу ж дадуть іншу, не гіршу за попередню.

— Pas de chance, monsieur3, — мовив усміхаючись швейцарець-ліфтер, коли Ашенбах підіймався нагору.

І втікач знов поселився в готелі, в кімнаті, розташованій і вмебльованій майже так само, як і попередня.

Стомлений, запаморочений колотнечею цього дивного ранку, він, вийнявши з саквояжа і розклавши свої речі, опустився в крісло біля відчиненого вікна. Море прибрало зеленуватого відтінку, повітря здавалося прозорішим і чистішим, берег з кабінами й човнами барвистішим, хоч небо було й далі сіре. Ашенбах дивився у вікно, склавши руки на колінах, задоволений, що він знов тут; він згадував свою нерішучість, своє нерозуміння самого себе й хитав головою. Так він просидів з годину, бездумно віддаючись мріям. Опівдні він побачив Тадзя в смугастому лляному костюмі з червоним бантом, що вимощеною дошками стежкою вертався від моря до готелю. Ашенбах зразу впізнав його згори, ще навіть як слід не роздивившись, і вже хотів подумати десь так: "О Тадзю, а ось і ти!" Але тієї миті відчув, як те байдуже вітання зів'яло й замовкло перед правдою його серця, відчув хвилювання крові, радість, душевний біль і зрозумів, що йому так тяжко було прощатися з Венецією через Тадзя.

Він сидів тихо, схований від чужих поглядів, і дивився в своє серце. Обличчя його ожило, брови звелися, на устах заграла уважна,

допитлива, натхненна усмішка. Потім він підвів голову і руками, що досі мляво лежали на бильцях, повільно зробив такий жест, наче відкривав комусь обійми. Цей жест означав, що він покірно вітає нове почуття і спокійно приймає його.

Тепер голий бог з розпашілими щоками день у день їхав по небу на своїй вогненній квадризі, і його золоті кучері майоріли на вітрі, що почав віяти зі сходу. На морській гладіні, по якій звільна котилися хвилі, лежав білуватий, шовковистий полиск. Пісок був розпечений мов жар. Перед кожною кабіною під сріблястою, мерехтливою блакиттю ефіру був напнутий іржавого кольору брезент, і на чітко окресленому чотирикутнику його тіні гості просиджували весь ранок. Але чудовий був також вечір, коли квітки в парку пахли, немов бальзам, сузір'я водили свій танок і мурмотіння огорненого пітьмою моря, тихо долинаючи нагору, заполонювало душу. Такий вечір був радісною запорукою нового сонячного дня сповненого майже невпорядкованого дозвілля і оздобленого безліччю можливостей щасливого випадку, що траплялися на кожному кроці.

Гість, якого тут затримала така щаслива невдача, і гадки не мав знов виїздити звідси тільки тому, що повернувся його багаж. Два дні йому доводилося терпіти деякі незручності і з'являтися до їдальні в дорожньому костюмі. А коли нарешті його валіза приблукала зі своєї подорожі і її занесли до кімнати, він старанно розпакував речі, розвішав їх у шафі, розклав по шухлядах і вирішив лишитись тут поки що на невизначений термін, радий, що знов зможе вранці сидіти над морем у шовковому пляжному костюмі, а на обід з'являтися, як годиться, у вечірньому вбранні.

Він уже призвичаївся до приємної одноманітності цього існування, і його скоро заворожив лагідний, вишуканий спокій такого способу життя. І справді, яке чудове поєднання: впорядкований, забезпечений усіма вигодами відпочинок на березі південного моря і поряд, так чарівно близько, дивовижно прекрасне місто. Ашенбах не любив насолод. Як тільки йому випадало свято, спокій, дозвілля, він дуже

швидко — і навіть замолоду, коли таке трапляється найчастіше, — стривожений і охоплений відразою, починав тужити за високими зусиллями, священними обов'язками своїх буднів. Тільки цей куточок землі зачаровував його, розслаблював його волю і сповнював щастям. Часом зранку, коли він сидів під тентом біля своєї кабіни й замріяно дивився на блакить південного моря або теплого вечора, коли, відкинувшись на подушки ґондоли, він під величезним шатром зоряного неба вертався на Лідо з площі Святого Марка, де затримався до смерку, і барвисте світло лишалося позаду, а звуки серенад танули в повітрі, він згадував свою дачу в горах, місце своїх літніх борінь, де хмари пливуть низько над садком, де страхітливі бурі вечорами гасять свічки в кімнатах і ворони, яких він годував, гойдаються на верхів'ях ялин. І тоді йому здавалося, що він утік в Елізіум, на самий кінець землі, де людям дароване найлегше життя, де немає ні зими, ні снігу, ні бурі, ні зливи, де все оповиває своїм лагідно-прохолодним подихом океан і де дні спливають у блаженному дозвіллі, без зусиль, без боротьби, присвячені тільки сонцю та його святам.

Часто, майже завжди, Ашенбах бачив малого Тадзя; обмежений простір і спільний для всіх режим сприяли тому, що цілий день з короткими перервами хлопець був близько від нього. Він бачив, він зустрічав його всюди: у вестибюлі і в їдальні готелю, під час приємних, прохолодних прогулянок водяними шляхами в місто, і дорогою назад, і навіть на чудесній площі, взагалі на кожному кроці. Та головне, що кожен ранок на пляжі давав йому щасливу нагоду довго й захоплено вивчати прекрасний образ. Так, щастя сприяло йому, обставини знов і знов складалися якнайкраще, все це сповнювало його задоволенням і радістю, додавало принади його тутешньому життю, і сонячні дні, такі ясні й чудові, минали один за одним.

Він уставав зарані, як, бувало, від пекучої жадоби взятися до праці, і майже перший приходив на пляж, коли сонце ще було ласкаве, а море дрімало, біле й осяйне. Він приязно вітався зі сторожем біля огорожі, як давньому знайомому, кивав босому, білобородому старому, що готував йому місце, напинав темно-рудий брезент і виносив з кабіни на поміст

столик і стілець. Він сідав, і тепер йому належали три або чотири чудові години. Сонце підіймалося вгору, набираючи все більшої сили, море ставало дедалі синіше. Весь цей час він міг дивитись на Тадзя.

Він бачив, як той наближався з лівого боку, понад самою водою, бачив, як він надходив ззаду, з-за кабін, або раптом з радісним переляком похоплювався, що не помітив його приходу, що хлопець уже тут у своєму синьо-білому купальному костюмі, в якому він тепер ходив на пляж день у день, знов починає свої звичайні розваги в піску на сонці — миле гайнування часу, різноманітне дозвілля. Він грався й відпочивав, гуляв на березі, бродив по воді, копав канави, бігав, лежав, плавав і весь час за ним стежили жінки з помосту, раз по раз гукаючи його тонкими голосами: "Тадзю! Тадзю!" Він підбігав до них і з жвавою мімікою розповідав про те, що побачив, що знайшов чи спіймав: мушлі, морські коники, медузи й рачки, що рухаються боком. Ашенбах не розумів жодного слова з того, що хлопець казав, і хоч то, може, були найбуденніші слова, для його вуха вони зливалися в якусь милозвучну цілість. Так чужа мова хлопця ставала музикою, веселе сонце щедро заливало його своїм сяйвом, а велична синява моря була тлом для його краси.

Скоро Ашенбах знав кожну лінію, кожну позу цього чудового, нічим не скутого тіла, щоразу з радістю вітав наново кожну риску відомої вже краси, і його захватові, ніжній схвильованості почуттів не було краю. Жінки кликали хлопця привітатися з гостем, що підійшов до кабіни; він біг мокрий, мабуть, щойно вискочивши з води, стріпував кучерями, і коли, подаючи руку, всією вагою спирався на одну ногу, а другою тільки ледь торкався землі, тіло його чарівно вигиналося, граціозно напружувалося, в ньому відчувалася несмілива уважність до відвідувача і чемність, якої вимагало аристократичне виховання. Або він лежав на піску, по груди загорнутий у купальне простирало, спершись підборіддям на тонко виточену руку, а той, якого кликали "Ясю", упадав коло нього, сидячи навпочіпки, і нічого не було кращого за усмішку, яка грала на устах і світилася в погляді цього улюбленця богів, коли він дивився на нижчого за себе, на свого васала. Або він стояв над водою

сам, віддалік від матері й сестер, майже біля Ашенбаха, стояв рівно, заклавши руки за потилицю, повільно розгойдуючись, і замріяно дивився на морську блакить, а хвильки, набігаючи, полоскали йому пальці. Його медового кольору волосся закручувалося в кучері на скронях і на потилиці, сонце просвічувало пушок між лопатками, крізь тканину, яка щільно прилягала до тіла, проступала тонка лінія ребер і симетрія грудей, западини під пахвами були ще гладенькі, як у статуї, шкіра під коліньми полискувала, а блакитні жилки створювали враження, що це тіло зліплене з прозорого матеріалу. Який добір, яка точність думки була втілена в цьому виструнченому, по-юнацькому довершеному тілі! Але хіба сувора й чиста воля, що, творячи в темряві, дала змогу появити на світ цей божистий витвір, не була знайома, притаманна і йому, митцеві? Хіба не діяла вона і в ньому, коли він, сповнений тверезої пристрасті, вивільняв із мармурової брили мови стрункy форму, яку побачив своїм духовним зором і відтворив як образ і віддзеркалення духовної людської краси?

Образ і віддзеркалення! Він охоплював поглядом благородну постать там, на краю блакиті, і в безмежному захваті думав, що осягнув тим поглядом саму красу, форму як божественну ідею, єдину і чисту довершеність, яка живе в світі духа і яка постала тут в образі і подобі людській, щоб йому було легко й радісно їй поклонятися. Це було сп'яніння, і він, митець, на порозі старості, віддавався йому бездумно, навіть жадібно. Дух його народжувався наново, все, що дала йому освіта, збурилося, пам'ять видобула зі своїх глибин прадавні думки, традицією передані йому в молодості й ніколи досі не зігріті своїм власним вогнем. Хіба ж не читав він десь, що сонце відвертає нашу увагу від інтелектуального і спрямовує її на чуттєве? Воно, мовилось там, так запаморочує й зачаровує наш розум і нашу пам'ять, що душа з радощів зовсім забуває про себе саму і з безмежним подивом прикипає поглядом до найкращої з речей, осяяних сонцем, навіть ще більше: тільки завдяки тілові вона тоді може піднятися до високого споглядання. Амур справді схожий на математиків, які показують нездарним дітям відчутні на дотик зображення чистих форм, — так і цей бог, щоб зробити для нас духовне видимим, залюбки використовує

образ і барви людської молодості, яку він робить знаряддям пам'яті і оздоблює всією звабою краси, щоб, коли ми бачимо її, у нашому серці прокидалися біль і надія.

Так думав, так відчував захоплений Ашенбах. З морського шуму й сонячного блиску виткалась для нього чарівна картина. Старий платан під мурами Афін — те священно-тінисте, напоєне запахом квіток аврамового дерева місце, яке прикрашають скульптури й побожні дари на честь німф і Ахелоя. Прозорий струмок дзюрчить по гладенькій ріні, збігаючи до підніжжя крислатого дерева, сюрчать коники. А на моріжку, ледь спадистому, такому, що лежачи можна покласти на нього голову, ніби на подушку, розташувалося двоє чоловіків, сховавшись тут від пекучого сонця: один літній і один молодий, один бридкий і один красень, мудрий і той, хто створений, щоб його любили. І Сократ, то складаючи хвалу вроді Федра, то дотепно жартуючи, навчав його, що таке туга за довершеним і що таке доброчесність. Він казав йому про гарячу хвилю страху, яка заливає того, хто здатен почувати, коли перед його очима відкривається подоба вічної краси; казав йому про темну жадобу поганої, чужої всьому священному людини, яка не може уявити краси, дивлячись на її відображення, і нездатна відчувати побожного захвату; казав про священний ляк, що опадає благородну людину, коли вона бачить божистої вроди обличчя й довершене тіло, про те, яка вона стає окрилена, не тямиться з захвату, ледве зважується звести очі на те втілення краси і ладна приносити йому жертви, як зображенню бога, коли б не боялася, що люди назвуть її причинною. Бо лише краса, любий Федре, гідна любові і водночас видима; вона — єдина форма духовного, яку ми можемо сприйняти почуттями і витримати, добре запам'ятай це! Що б з нами було, якби розум, істина, доброчесність, якби саме божественне з'являлося нам в одежі почуттів? Хіба ми не загинули б, не згоріли б від любові, як колись Семела перед Зевсом? Отже, краса — шлях чуттєвості до духа, тільки шлях, тільки засіб, любий Федре,... І тоді він, хитрий залицяльник, висловив дуже тонку думку: мовляв, той, хто любить, ближчий до божественного, ніж той, кого люблять, тому що бог живе в першому з них, а не в другому, — і мабуть, найтоншу, найглузливішу думку з усіх, які будь-коли спадали в голову людині,

думку, від якої пішло все лукавство, вся потаємна хтивість любовної жаги.

Щастя письменника — думка, що може вся перейти в почуття, почуття, що може все перейти в думку. Така жива думка, таке чітке почуття в ті дні володіли Ашенбахом і були підвладні йому: думка, що природа тремтить від блаженства, коли дух у побожному захваті схиляється перед красою. Раптом йому захотілося писати. Правда, кажуть, що Ерот любить дозвілля, що він тільки для нього й створений. Але на цій стадії кризи збудження враженого його стрілою Ашенбаха переросло в творчість. Власне, майже однаково, що спонукає митця до творчості. Потреба висловити свою думку про одну вагому, пекучу проблему культури й смаку заволоділа його інтелектом, пройняла всю його істоту. Тема була йому знайома як частка його власного досвіду; бажання, щоб вона заблищала в світлі його слова, стало непереборним. До того ж йому хотілося працювати в присутності Тадзя, взяти постать хлопця за взірець, примусити свій стиль наслідувати лінії цього тіла, яке йому здавалося божистим, і піднести його красу в світ духа, як колись орел підніс в ефір троянського пастуха. Ніколи ще він не відчував такої насолоди від слова, ніколи не був такий певний, що Ерот присутній у слові, як у ці небезпечно-коштовні години, коли він, сидячи за своїм простеньким столиком під тентом, дивлячись на свого ідола і чуючи музику його голосу, формував на взірець краси Тадзя свій невеличкий твір — тих півтори сторінки вишуканої прози, прозорість, благородство і натхненна напруга почуттів якої невдовзі мала викликати захват багатьох читачів. Справді добре, що світ знав тільки чудовий твір, а не його джерела, не умови, за яких він витік; бо знання джерел, з яких митець черпав своє натхнення, не раз могло б збентежити, злякати читачів і чудова річ перестала б впливати на них. Дивні години! Дивно-виснажливі зусилля! Незвичайно плідні взаємини духа з тілом! Коли Ашенбах склав свої папери і налаштувався йти з пляжу, він відчував себе знесиленим, спустошеним, і його мучило сумління, неначе після якоїсь розпусної пригоди.

Другого ранку, виходячи з готелю, він зі сходів побачив Тадзя, який простував до моря — сам, без нікого — і вже був майже біля огорожі. Бажання, проста думка скористатися нагодою і нав'язати веселе, невимушене знайомство з тим, хто, сам того не знаючи, викликав у нього таке піднесення й хвилювання, озватися до нього, натішитись його відповіддю, його поглядом зринула в душі Ашенбаха і погнала його вперед. Хлопець ішов повільно, догнати його було легко, і Ашенбах прискорив ходу. Він доганяє його на вимощеній дошками стежці біля кабін, хоче погладити його по голові, покласти йому руку на плече, якісь слова, якась привітна французька фраза вже крутиться в нього на язиці, — і враз він відчуває, що серце його, може, від швидкої ходи, гупає, як молоток, що він задихався і здатний озватися хіба здавленим, тремтячим голосом; він вагається, хоче опанувати себе, раптом лякається, що вже надто довго йде за хлопцем, що той може помітити, обернутися й запитливо глянути на нього; він ще раз пробує заговорити і не знаходить у собі сили, відмовляється від свого наміру і, похиливши голову, проходить повз Тадзя.

"Надто пізно! — подумав він. — Надто пізно!" Але чи справді було надто пізно? Спроба, якої він не зробив, можливо, скінчилася б добре, легко й радісно — витверезила б і вилікувала б його. Та, мабуть, він, літній чоловік, не хотів витверезуватись, надто цінував він своє сп'яніння. Хто відгадає суть і форму життя в мистецтві! Хто зрозуміє глибокий інстинктивний сплав самодисципліни й самоволі, на який воно спирається! Бо небажання витверезитись і видужати — самоволя. Ашенбах не був уже схильний до самокритики: смак, духовний стан, властивий його вікові, самоповага, зрілість і пізно здобута простота заважали йому розчленувати причини й вирішити, що не дало йому здійснити свій намір: сумління, безпорадність чи слабкодухість. Він був збентежений, боявся, що хтось, хай навіть тільки сторож, міг побачити його втечу, його поразку, боявся видатися смішним. А втім, він сам глузував зі свого кумедно-святобливого страху. "Злякався, — думав він, — злякався, як півень, що в розпалі бійки боягузливо опустив крила. Справді, це бог відбирає в нас мужність, коли ми дивимось на того, кого

любимо, пригинає до землі наш гордий розум..." Він бавився, поринав у мрії, він був надто зарозумілий, щоб лякатися свого почуття.

Він уже не турбувався тим, доки триватиме його дозвілля, яке він сам собі влаштував; йому й на думку не спадало повертатися додому. Він виписав собі велику суму грошей. Тривожило його єдине: що може поїхати польська родина; проте він нишком, між іншим, випитав у готельного перукаря, що поляки з'явилися тут незадовго перед ним. Сонце вкрило засмагою його руки й обличчя, міцний солоний подих моря загартував його нерви, і так само, як раніше, він кожну краплю сили, яку йому дарували сон, їжа чи природа, поспішав негайно віддати своїй праці, так тепер усе, чим його щодня наділяли сонце, дозвілля і морське повітря, великодушно й щедро витрачав на п'янке почуття.

Сон його був недовгий; розкішну одноманітність днів розмежовували короткі ночі, сповнені щасливої тривоги. Щоправда, він зарані йшов до своєї кімнати, бо о дев'ятій годині, коли Тадзьо зникав з пляжу, йому здавалося, що день скінчився. Але тільки-но починало сіріти, його будив пронизливий ляк, серце заповідало нову пригоду, він не міг більше влежати в постелі, — підіймався, накидав на плечі халат, щоб не тремтіти від вранішнього холоду, сідав біля відкритого вікна й чекав сходу сонця. Ця чудова подія сповнювала побожним захватом його освячену сном душу. Небо, земля і море були ще огорнуті примарною, непорушною білястою імлою; в безмірі ще пливла, пригасаючи, зірка. Та ось пролинув легкий подмух, крилата звістка з далеких, неприступних осель про те, що Еос підвелася з подружньої постелі, і в далині, де сходяться небо і море, з'явився перший чарівний рум'янець, ознака того, що світ починає прокидатися. Наближалася богиня, та, що полює на юнаків, — це вона викрала Клейта й Кефала, це вона, на заздрість усім олімпійкам, втішалася коханням прекрасного Оріона. На краю світу хтось почав розсипати троянди, невимовно гарні, осяйні квітки; малесенькі хмарки, облямовані й пронизані світлом, ширяли, ніби амури-служники, в рожевих, блакитнявих пахощах; пурпур упав на море, і воно, хвилюючись, понесло його вперед; золоті списи шугнули знизу в небесну височінь; блиск став пожежею, жар, вогонь, палахке полум'я

нечутне, з велетенською, неземною потугою рвонулося вгору, і священні братові коні звелися дибки над землею. Самітний Ашенбах сидів біля вікна, осяяний цією божистою пишнотою. Він заплющив очі, підставивши повіки поцілункам чудесного сяйва. Колишні почуття, ранні, солодкі муки серця, що погасли були під час його ненастанного, суворого служіння, тепер вернулися знов, так дивно змінені, — він пізнавав їх і збентежено, вражено усміхався. Він думав, мріяв, уста його повільно складали якесь ім'я, і все ще усміхаючись, усе ще повернувшись до неба обличчям і склавши руки на колінах, він знов задрімав у кріслі.

Але день, що почався так полум'яно й святково, весь був дивно піднесений, весь був міфом. Звідки брався, звідки походив той подмух, що раптом так лагідно й значуще, мов шепіт з небес, торкався скронь і вух? Білі хмари-баранці густо купчились на небі, мов олімпійські отари на пасовиську. Вітер подужчав, і Посейдонові коні помчали, стаючи дибки і вгризаючись у вудила; а може, то були бики синьочубого бога, що мчали один на одного, ревучи й наставивши роги? Серед уламків скель на березі, віддалік від пляжу, хвилі підстрибували й гралися, мов кози. Священно перетворений світ, сповнений ідилічного життя, обіймав зачарованого, і серцю його снилися чудесні казки. Багато разів, коли за Венецією заходило сонце, він сидів на лавці в парку, щоб дивитись на Тадзя, який, у білому костюмчику з барвистим паском, грав у м'яча на утрамбованому майданчику, і йому здавалося, що то Гіацинт, який має померти, бо його люблять двоє богів. Атож, він навіть мучився разом із Зефіром, що так заздрив своєму суперникові, який забув про оракул, лук і кіфару, аби тільки бавитися з прекрасним юнаком; він бачив диск, який жорстока ревність спрямувала в прекрасну голову, підхоплював, і сам пополотнівши, поникле тіло, і на квітці, що виросла за найдорожчої крові, був викарбуваний його безмежний жаль...

Немає стосунків чудніших і дражливіших, як стосунки людей, знайомих тільки з вигляду, — вони щодня, навіть щогодини зустрічаються, спостерігають одне одного, вимоги доброзвичайності чи власна примха змушують їх удавати з себе холодно-байдужих, мовчки, не вітаючись, поминати одне одного, їх пов'язує неспокійна, напружена

до краю цікавість, істерія незаспокоєної, неприродно пригнічуваної потреби взаємопізнання, спілкування, а особливо якась напружена увага. Бо людина любить і шанує іншу людину доти, доки не може скласти про неї свою думку, і пристрасть — наслідок недостатнього знання.

Якісь стосунки, якесь знайомство мимоволі мали зав'язатися між Ашенбахом і юним Тадзьом, і старший з тремкою радістю помітив, що його зацікавлення й увага не лишаються зовсім без відповіді. Що, наприклад, спонукало хлопця ніколи вже не приходити вранці на пляж дощаною стежкою за кабінами, а тільки йти піском перед ними, повз Ашенбаха, часом без жодної потреби, мало не зачіпаючи його столика і його стільця? Чи то так діяло притягання, гіпноз сильнішого почуття на м'який, бездумний об'єкт? Ашенбах щодня очікував появи Тадзя й інколи прикидався, що заглиблений у свою працю і не бачить його. Але часом підводив очі, і їхні погляди зустрічалися. Обидва вони тієї миті були поважні, майже суворі. Розумне, сповнене гідності обличчя старшого нічим не зраджувало свого внутрішнього хвилювання; але в очах Тадзя була цікавість, задумливе питання; він уповільнював ходу, опускав очі додолу, потім мило підіймав їх знов і коли вже поминав кабіну, щось у його поставі свідчило про те, що тільки виховання не дозволяє йому озирнутися.

Та одного дня сталось інакше. Поляки зі своєю гувернанткою не з'явилися на обід до їдальні — і стривожений Ашенбах, звичайно, помітив це. Вставши з-за столу, він, занепокоєний їхньою відсутністю, так як був, у вечірньому костюмі і в брилі, почав походжати перед терасою готелю. І враз у світлі дугових ліхтарів перед цим з'явилися схожі на черниць сестри з гувернанткою, а кроків за чотири позад них Тадзьо. Видно, вони з якихось причин обідали в місті і тепер верталися від пристані. На воді ввечері холоднішало, і на хлопцеві був синій матроський бушлат із золотими ґудзиками і, відповідно, матроський кашкет. Шкіра його не засмагла від сонця й морського повітря, а була такого ж самого мармурового кольору, біло-жовтава, як і спочатку; проте сьогодні він здавався блідішим, ніж звичайно, чи то від холоду, чи

від мертвотного, ніби місячного, світла ліхтарів. Його рівні брови вимальовувалися ще чіткіше, очі здавалися глибшими й темнішими. Він був невимовно гарний, і Ашенбах знов болісно відчув, що слово може тільки оспівати чуттєву красу, але нездатне відтворити її.

Він не був підготований до зустрічі з дорогою його серцю істотою і не мав часу надати своєму обличчю виразу спокійної гідності. На ньому проступили радість, подив і захват, їхні погляди зустрілися, — і тієї ж миті Тадзьо усміхнувся Ашенбахові: уста його поволі розтулилися, і на них заграла промовиста, довірлива, мила, відверта усмішка. То була усмішка Нарциса, що схилився над водою, глибока, чарівна, знадлива усмішка, з якою той простягав руки до відображення своєї власної вроди, — трохи гірка усмішка, бо його прагнення ніколи не здійсниться, ніколи він не поцілує в чудесні губи свою тінь, кокетлива, допитлива, ледь болісна, зачарована й чарівлива.

Той, кому вона була призначена, поніс її з собою як фатальний дарунок. Ашенбах був такий приголомшений, що мусив чимдуж тікати з освітленого подвір'я перед терасою в темний парк за готелем. Дивні слова, обурені, докірливі й ніжні, зривалися з його уст: "Ти не повинен так усміхатися! Чуєш, нікому не можна так усміхатися!" Він кинувся в нестямі на лавку й почав хапливо вдихати нічні пахощі квіток. Його морозило. Відхилившись назад, безсило звісивши руки, він шепотів споконвічну формулу пристрасті, — неможливу тут, абсурдну, порочну, сміховинну і все ж таки священну, гідну пошани, незважаючи ні на що: "Я люблю тебе!"

Четвертого тижня свого перебування на Лідо Густав фон Ашенбах помітив у навколишньому світі якісь зміни. По-перше, йому здалося, що кількість пожильців у готелі не збільшується, а зменшується, хоч починався найкращий сезон, а особливо, що німецька мова навколо нього глухне й замовкає, і за столом, а також на пляжі до його вуха вже долинають тільки чужі слова. По-друге, він одного дня в розмові з перукарем, до якого тепер часто навідувався, вловив слово, що вразило

його. Той згадав про якусь німецьку родину, що не встигла приїхати сюди, як знов поїхала, і улесливо додав:

— Ви, добродію, лишаєтесь, вас це лихо не лякає.

Ашенбах глянув на нього.

— Лихо? — перепитав він.

Балакучий перукар замовк, заметушився і вдав, що не почув запитання. А коли Ашенбах почав напосідатися на нього, заявив, що нічого не знає, і збентежено спробував заговорити клієнта, відвернути його увагу на інше.

Це було опівдні. Трохи згодом, хоч стояла безвітряна, важка спека, Ашенбах поїхав до Венеції; манія гнала його за польськими дітьми, які, він бачив, у супроводі гувернантки подалися на пристань. На площі Святого Марка він не знайшов свого ідола. Та коли він пив чай біля круглого залізного столика на затіненому боці площі, то раптом вловив у повітрі якийсь дивний запах. Тепер йому здалося, що він уже кілька днів, не усвідомлюючи того, відчував цей нудотний аптечний дух, який нагадує про злигодні, рани і підозрілу чистоту. Добре принюхавшись і переконавшись, що не помилився, він задумливо допив чай і пішов із площі. На тісних вулицях запах стало чути ще дужче. На кожному розі були наліплені оголошення, в яких батьки міста застерігали населення, щоб воно не їло устриць і черепашок, а також не пило води з каналів, оскільки в таку погоду можливі певні захворювання шлунково-кишкового тракту. Зразу видно було, що ті оголошення кажуть не всю правду. На мостах і площах купками збиралися мовчазні люди, і він, чужий у цьому місті, прислухаючись і розмірковуючи, затримувався біля них.

Він спитав крамаря, який стояв, спершись на одвірок, на порозі своєї ятки між разками намиста і прикрас з підроблених аметистів, що

означає цей фатальний запах. Той кинув на нього сумний погляд, але поквапився вдати веселого.

— Запобіжні заходи, добродію! — відповів він, жваво жестикулюючи. — Наказ поліції, який треба виконувати. Ця погода пригнічує людину, сироко дуже впливає на здоров'я. Одне слово, ви самі розумієте, — обережність, може, трохи й перебільшена...

Ашенбах подякував йому й пішов далі. На пароплаві, що віз його назад на Лідо, він тепер також учув запах дезинфекції.

Повернувшись до готелю, він негайно ж пішов до зали й почав біля столика переглядати газети. В чужомовних він нічого не знайшов. Німецькі наводили чутки, додавали якісь непевні цифри, передруковували офіційні спростування і ставили під сумнів їхню правдивість. Так з'ясувалося, чому з острова виїхали німці й австрійці. Гості інших національностей, видно, нічого не знали, ні про що не здогадувались, а отже, й не тривожилися. "Треба мовчати! — схвильовано подумав Ашенбах, кидаючи газети назад на стіл. — Треба мовчати про це!" Але водночас пригода, яка спіткала зовнішній світ, сповнила його серце вдоволенням. Бо пристрасть, так само як і злочин, не любить упорядкованості і спокою буднів, вона не може не радіти з кожного порушення міщанського ладу, кожної тривоги і біди в світі, бо мимоволі сподівається мати з них якусь користь. Так і Ашенбах відчув якесь неусвідомлене задоволення, дізнавшись про події в брудних вуличках Венеції, які влада старанно приховувала, про ту зловісну таємницю міста, яка спліталася з його власною таємницею, — через те йому теж важливо було оберігати її. Бо його, закоханого, турбувало тільки одне: аби не поїхав Тадзьо, і, вжахнувшись, він зрозумів, що не знає, як житиме далі, коли хлопець поїде.

Тепер уже Ашенбах не вдовольнявся тими зустрічами з Тадзьом, які йому дарував спільний для всіх розпорядок дня і щасливий випадок, він переслідував, вистежував його. Наприклад, у неділю поляки ніколи не з'являлися на пляжі; Ашенбах здогадався, що вони їздять на месу в

собор Святого Марка, поспішив туди і, зайшовши з розпеченої сонцем площі в золотавий сутінок храму, знайшов того, кого йому бракувало: Тадзьо слухав службу Божу, схилившись над молитовником. І Ашенбах сховався ззаду, серед людей, що стояли навколішки на мозаїчній підлозі, мурмотіли молитви й хрестилися, пригнічений пишнотою східного храму. Спереду у важких розкішних ризах рухався, махав кадилом, співав священик, курився ладан, обсотуючи туманом кволе полум'я свічок біля олтаря, і до затхло-солодкого жертовного запаху, здавалося, ледь домішувався інший: дух враженого хворобою міста. Але крізь чад і блимання свічок Ашенбах побачив, як Тадзьо, прекрасний Тадзьо, там спереду обернув голову, пошукав його очима і знайшов.

Потім, коли натовп крізь відчинений портал ринув надвір, на залляту сонцем площу, де кишіли голуби, засліплений своїм почуттям Ашенбах утік у притвор, сховався там, причаївся в засідці. Він бачив, як поляки виходили з церкви, як діти церемонно прощалися з матір'ю, як вона звернула в бік П'яцетти, мабуть, збираючись назад на Лідо; Тадзьо ж із схожими на черниць сестрами і з гувернанткою рушили праворуч і крізь браму вежі з годинником зайшли до "Мерчерії". Почекавши трохи, він подався за ними назирці і крадькома супроводжував їх по всій Венеції. Йому доводилося спинятися, коли вони сповільнювали ходу, тікати в їдальні чи на подвір'я, коли Вони раптом верталися; він губив їх, знов шукав, упрівши й засапавшись, гнався мостами й брудними вуличками і хвилинами відчував смертельний страх, коли зненацька у вузькому переході, звідки не було куди звернути, бачив, що вони йдуть йому назустріч. І все-таки не можна сказати, що він страждав. Голова і серце його буяли п'яні, а ноги йшли туди, куди їх вів демон, якому приємно втоптувати в болото людський розум і людську гідність.

Потім поляки взяли ґондолу, і Ашенбах, який, поки вони сідали, ховався за водограєм, зробив те саме, тільки-но вони відчалили. Квапливим, приглушеним голосом він пообіцяв гондольєрові щедрі чайові, якщо той непомітно плистиме он за тією ґондолою, що саме завернула за ріг; і йому аж гаряче стало, коли ґондольєр з хитрою

послужливістю звідника тим самим тоном запевнив його, що він зробить усе як слід, не пожаліє сили, щоб догодити добродієві.

Так, відкинувшись на м'які чорні подушки, він плив за чорним гостроносим човном, до сліду якого прикувала його пристрасть. Часом ґондола зникала в нього з-перед очей: тоді його проймали сум і тривога. Але весляреві, який, мабуть, не раз виконував такі прохання, щоразу вдавалося спритним маневром, швидко зрізавши гак чи майнувши навпростець, знов наздогнати її. Повітря було нерухоме і сповнене пахощів, сонце немилосердно пекло крізь імлу випарів, що забарвлювали небо в сірий колір. Вода булькала, б'ючись об дерево й каміння. У відповідь на вигуки ґондольєра, чи то застережливі, чи то вітальні, десь іздалеку, з тихого лабіринту каналів, за якоюсь дивною домовленістю лунав такий самий вигук. З маленьких, високо розташованих садочків звисали по вкритих мохом стінах китиці білих і пурпурових квіток, що пахли мигдалем. Крізь сиву імлу вимальовувались вікна в мавританському обрамленні. Мармурові східці якоїсь церкви збігали до води; на них сидів жебрак і жалібно просив милостиню, простягаючи капелюха й закочуючи очі, мов сліпий; якийсь торговець старовиною стояв перед своєю будою і принижено запрошував мандрівника заглянути до нього, сподіваючись обдурити його. Це була Венеція, улеслива й підозріла красуня, — чи то казка, чи то пастка для чужинців; у її гнилуватому повітрі колись пишно вибуяло мистецтво, а своїх музикантів вона обдаровувала звуками, що ніжно заколисували слухачів. Ашенбахові здавалося, ніби він п'є очима всю ту пишноту, а до вух його вливаються ті солодкі мелодії; але він згадував також, що Венеція хвора і з корисливості приховує свою хворобу, і він ще зухваліше стежив за ґондолою, що линула перед ним.

Очманілий від свого почуття, забувши про все на світі, Ашенбах хотів тільки одного; ходити назирці за тим, хто запалив його кров, мріяти про нього, коли його не було поблизу, і, за звичаєм усіх закоханих, нашіптувати ніжні слова його тіні. Самота, чуже середовище і щастя пізньої, глибокої пристрасті додавали йому сміливості, підбивали його на дивовижні вчинки. Так, вертаючись пізно ввечері з Венеції, він

зупинився на другому поверсі готелю, біля кімнати, де жив Тадзьо, в блаженстві прихилився чолом до завіса на дверях і довго не міг відірватися від нього, забувши про те, що його можуть побачити, застати в цій божевільній позі.

А проте бували хвилини, коли він трохи опам'ятовувався і пробував опанувати себе: "До чого я дійшов!" Як кожна людина, в якої набуті заслуги викликають аристократичну цікавість до свого походження, він звик завжди, коли досягав успіху в житті, згадувати своїх предків, подумки шукати їхньої згоди, їхнього схвалення, сподіватися від них мимовільної пошани. Думав він про них і тепер, вплутавшись у таку непристойну пригоду, охоплений таким екзотичним надміром почуттів, думав про сувору стриманість, мужню гідність їхньої вдачі і сумно всміхався. Що б вони сказали? А втім, що б вони сказали про все його життя, вироджене порівняно з їхнім, життя в полоні мистецтва, життя, яке він колись, ще юнаком, сам так глузливо змалював з міщанського погляду своїх батьків і яке в основі своїй було таке схоже на їхнє! Він також відбував службу, також був солдатом і вояком, як багато хто з них, бо мистецтво — теж війна, виснажлива боротьба, яку в наш час довго витримати неможливо. Життя, яке провадиш усупереч своїм бажанням і нахилам, ненастанно упокорюючи себе, суворе, вперте, стримане життя, яке він зробив символом тендітного героїзму, притаманного нашій добі, — він мав право назвати його мужнім, хоробрим, і йому здавалося, що Еротові, який опанував його, чомусь особливо подобається саме таке життя. Адже його найдужче шанували найхоробріші народи, ба навіть саме завдяки їхній хоробрості культ Ерота процвітав у їхніх містах! Багато стародавніх героїв-воїнів добровільно несли його ярмо, бо коли те ярмо походило від Ерота, його не вважали за приниження, і вчинки, що їх назвали б ознаками боягузтва, якби вони мали іншу мету, а саме: присягання, палкі благання на колінах і рабська покірність, — не тільки не завдавали ганьби закоханому, а, навпаки, здобували йому хвалу.

Так думав очманілий від пристрасті Ашенбах, так шукав він опори, так намагався зберегти свою гідність. Але водночас він насторожено і

вперто спостерігав за брудними подіями на вулицях Венеції, за тією пригодою в зовнішньому світі, що таємниче спліталася з пригодою його серця і живила його пристрасть непевними, незаконними надіями. Палаючи бажанням довідатися щось нове й певне про стан і розвиток пошесті, він переглядав німецькі газети в міських кав'ярнях, бо вони вже кілька днів як зникли зі стола в залі готелю. Вони то наводили якісь повідомлення, то потім спростовували їх. Число захворювань і смертельних випадків досягало двадцяти, сорока, навіть сотні й більше, а відразу ж по тому газети коли й не зовсім заперечували появу хвороби, то принаймні вводили її до окремих випадків, і то завезених ззовні. Поряд з цими повідомленнями траплялися застереження, протести проти небезпечної гри італійського уряду. Одне слово, дошукатися правди було неможливо.

Проте Ашенбах у своїй самотності вважав, що він має особливий привілей теж належати до втаємничених, і хоч насправді жив ніби за глухою стіною, знаходив химерну втіху в тому, що хитрими запитаннями змушував людей, які знали правду, але повинні були мовчати, до відвертої брехні. Так він одного разу повівся за сніданком з адміністратором, невеличким тихим чоловічком у французькому сюртуку, що зайшов привітатися з гостями й поглянути, що робиться в їдальні. Проходячи між столиками, він зупинився на мить і біля Ашенбаха, щоб перемовитися з ним кількома словами.

— Чому це раптом Венецію останнім часом почали дезинфікувати? — ніби між іншим поцікавився Ашенбах.

— Це поліційні заходи, що мають на меті запобігти явищам, небезпечним для здоров'я населення, — відповів тихий адміністратор. — За такої гарячої, паркої погоди ці заходи просто необхідні.

— Яка поліція завбачлива! — мовив Ашенбах.

Вони ще перекинулись кількома зауваженнями з галузі метеорології, і адміністратор відійшов.

Того самого дня, після обіду, коли вже смеркло, на подвір'ї перед готелем виступала невеличка трупа вуличних співаків з міста: двоє чоловіків і дві жінки. Вони стояли біля залізного стовпа з дуговим ліхтарем, обернувши залиті білим світлом обличчя до тераси, на якій за кавою і прохолодними напоями сиділи готельні гості і знічев'я розважалися цим народним видовищем. Персонал готелю — ліфтери, кельнери й службовці з контор — слухав, стоячи в дверях. Росіяни, які любили видовища й не хотіли нічого пропустити, позносили плетені крісла вниз, ближче до акторів, і, захоплені, розташувалися там півколом. За панами, закутана в хустку, наче в тюрбані, стояла їхня стара кріпачка.

Мандоліна, гітара, гармонія і писклява скрипка оживали в руках віртуозів-жебраків. Інструментальне виконання йшло вперемішку із вокальними номерами. Молодша жінка з пронизливим, верескливим голосом виконала палкий дует із солодким тенором, що збивався на фальцет. Але справжнім талантом і окрасою трупи, безперечно, показав себе другий чоловік, гітарист, що мав, так би мовити, комічний баритон; майже безголосий, він відзначався мімічним хистом і дивовижною експресією коміка. Часто він, з гітарою в руці, відділявся від решти музикантів і, жестикулюючи й кривлячись, перебігав аж до балюстради. Публіка винагороджувала його міміку підбадьорливим сміхом. Найдужче захоплювались його південною рухливістю росіяни внизу, оплесками й вигуками заохочуючи його до ще зухваліших і сміливіших вихваток. Ашенбах сидів коло балюстради, час від часу охолоджуючи губи сумішшю гранатового соку й содової води, що, мов рубін, іскрилася в склянці. Його нерви впивалися простацькими звуками і вульґарно-млосними мелодіями, бо пристрасть паралізує відчуття вишуканої краси і серйозно ставиться до того, що в тверезому стані ми сприйняли б гумористично або навіть гидливо відхилили б. Та коли гітарист почав по-блазенському вистрибувати, обличчя в Ашенбаха застигло, а уста скривила вже майже страдницька усмішка. Він сидів у невимушеній

позі, хоч внутрішньо весь напружився від загостреної уваги, бо за шість кроків від нього, прихилившись до кам'яної балюстради, стояв Тадзьо.

На ньому були білі штани і біла куртка, підперезана паском, — у цьому костюмі він часом з'являвся на обід. З притаманною йому грацією він лівою рукою спирався на балюстраду, а праву тримав на стегні і, схрестивши ноги, дивився вниз на співаків не те щоб з усмішкою, а швидше з якоюсь легенькою цікавістю, з ввічливою уважністю. Інколи він ставав на рівні ноги, випростував груди і гарним порухом обома руками запихав куртку під пасок. А інколи, — Ашенбах відзначав це переможно, п'яніючи від щастя, але й налякано, — обертав голову через ліве плече то обережно, нерішуче, то швидко й раптово, наче хотів захопити зненацька того, хто його любив. Він не зустрічався з ним поглядом, тому що ганебний острах змушував Ашенбаха опускати очі додолу. В глибині тераси сиділи жінки, які охороняли Тадзя, а дійшло вже до того, що закоханий Ашенбах боявся, щоб вони нічого не помітили й не запідозрили. Так, він уже не раз, холонучи з жаху, помічав на пляжі, в залі готелю і на площі Святого Марка, що жінки кликали Тадзя, коли той опинявся близько біля нього, намагалися тримати хлопця якнайдалі. Ця страшна образа завдавала його гордості не знаної досі муки, а знехтувати її йому не дозволяло сумління.

Тим часом гітарист під власний акомпанемент почав виконувати соло, довгу, на багато куплетів, поширену на той час по всій Італії вуличну пісню. Приспів її щоразу підхоплювала вся трупа, награючи на своїх інструментах. Виконавець уміло надавав своєму співові пластичності і драматизму. Хирлявий, з худим, виснаженим обличчям, він стояв на посипаному жорствою майданчику осторонь від своєї трупи, зсунувши старого фетрового капелюха на потилицю, так, що з-під його крис вибивався жмут рудого волосся, в зухвало-відважній позі, і під бренькіт струн чітким речитативом видавав на терасу свої жарти. Від натуги на чолі в нього надималися жили. Він був не схожий на венеціанця, а швидше скидався на неаполітанського вуличного коміка — напівсутенер, напівкомедіант, брутальний і зухвалий, небезпечний і цікавий. Пісня, нікчемна за своїм змістом, в устах співака, завдяки його

міміці й рухам тіла, а також манері значуще підморгувати і раз по раз показувати кінчик язика, ставала двозначною, непристойною. З виложистого коміра спортивної сорочки, одягненої до звичайних штанів, стриміла худа шия з величезним борлаком, наче безсоромно виставленим напоказ. Бліде, кирпате, безбороде обличчя, що не давало уявлення про його вік, було все ніби переоране гримасами й пороком, а до зухвалої посмішки на його рухливих устах особливо пасували дві зморшки, що вперто, владно, майже люто залягали між рудими бровами. Та особливо він звертав на себе увагу Ашенбаха тим, що його підозрілу постать ніби оточувала така ж підозріла атмосфера. Бо щоразу під час приспіву він, по-блазенському кривлячись і посилаючи вітання публіці, проходив химерним маршем попід балюстрадою, і щоразу, коли він наближався до Ашенбаха, той відчував, як від нього міцно тхне карболкою.

Скінчивши пісню, співак почав збирати гроші. Найперше він підійшов до росіян, які, видно, щедро винагородили його, а потім рушив східцями нагору. І тут, на терасі, його зухвалість де й ділася, — він поводився покірно, принижено. Улесливо вклоняючись, він ходив від столика до столика й щирив у сумирно-підступній посмішці великі зуби. Проте між рудими бровами в нього й далі грізно залягали дві глибокі зморшки. Гості з цікавістю й легкою відразою розглядали дивну істоту, що збирала плату за своє блазнювання, і кидали монети в простягнений капелюх кінчиками пальців, наче боялися до нього торкнутися. Коли зникає фізична дистанція між комедіантом і пристойною публікою, хоч би як він її перед тим розважав, завжди з'являється почуття незручності. Співак відчував це й намагався загладити свою провину перебільшеною покірністю. Він наблизився до Ашенбаха, а разом з ним і той запах, на який інші гості, видно, не звертали уваги.

— Послухай! — приглушеним голосом, майже машинально, мовив Ашенбах. — Венецію дезинфікують. Але чому?

Блазень хрипко відповів:

— Наказ поліції! Через спеку і через сироко, добродію. Сироко давить на людей, цей вітер шкідливий для здоров'я... — Він наче дивувався, що хтось цього не знає, і долонею показав, як давить сироко.

— Отже, у Венеції немає ніякої біди? — дуже тихо, крізь зуби, спитав Ашенбах.

Жилаве обличчя блазня скривила гримаса комічної безпорадності.

— Біди? Якої біди? Хіба сироко біда? Чи, може, наша поліція біда? Ви, мабуть, жартуєте! Біда! Ото вигадали! Запобіжні заходи, зрозумійте ж нарешті! Наказ поліції, необхідний за такої погоди... — Він замахав руками.

— Гаразд, — так само тихо мовив Ашенбах і швидко кинув у капелюх більше грошей, ніж годилося. Потім очима наказав співакові, щоб той ішов геть.

Співак послухався, щирячи зуби й улесливо вклоняючись. Та не встиг він дійти до східців, як його сцапали двоє готельних службовців і, ставши майже впритул до нього, почали перехресний допит. Він знизував плечима, запевняв, присягався, що нічого не сказав; нарешті службовці побачили, що він не бреше, й відпустили його. Він вернувся на подвір'я, перемовився кількома словами зі своєю трупою під ліхтарем і ще раз виступив з прощальною піснею.

Ашенбах не пам'ятав, щоб колись чув цю пісню: задерикувату, незрозумілу, складену якоюсь говіркою, з реготом замість приспіву, який щоразу на ціле горло підхоплювала вся трупа. В тому приспіві не було ані слів, ані музичного супроводу, тільки ритмічно впорядкований, але дуже природно відтворюваний сміх, який найкраще виходив у самого соліста: здавалося, що він справді весело регоче. Тепер, коли відновилася відстань між ним і благородною публікою, до співака знов вернулася вся його зухвалість, і той рефрен, безсоромно звернений до

тераси, був справді глузливим реготом. Здавалося, що вже наприкінці кожної строфи його посідає напад сміху, він схлипував, затуляв рота рукою, голос його зривався, плечі смикались, і в належну мить з горла в нього виривався такий нестримний гучний регіт, такий правдоподібний, що він заражав слухачів, передавався їм, і тераса з доброго дива теж починала весело сміятися. Це, видно, додавало ще більше запалу співакові. У нього підгиналися коліна, він плескав себе по стегнах, хапався за боки, трусився, вже не сміявся, а вив, показуючи пальцем угору, наче не було нічого кумеднішого, як ті панове, що реготали на терасі. І скоро вже сміялося все подвір'я і вся веранда, аж до кельнерів, ліфтерів і служників у дверях.

Ашенбах уже не відхилявся на спинку стільця, він напружився, наче готувався до оборони чи до втечі. Але сміх, лікарняний дух, що долинав знизу, і присутність прекрасного Тадзя сплелися для нього в нерозривні, могутні чари, що затуманювали йому розум і почуття. Вся увага гостей була спрямована на співака, і Ашенбах насмілився глянути на хлопця. І помітив, що Тадзьо, відповідаючи на його погляд, теж не всміхався, ніби пристосовувався до його поведінки і до виразу його обличчя, ніби не піддався загальному настроєві тому, що той настрій не торкнувся Ашенбаха. І сивобородий чоловік був обеззброєний, зачарований цією дитячою уважністю й покірністю і насилу втримався, щоб не затулити обличчя руками. До того ж, коли Тадзьо машинально випростався й набрав у легені повітря, Ашенбахові здалося, що він зітхає, що в нього давить у грудях. "Він хворобливий і, мабуть, не доживе до старості", — знов подумав він з тією тверезістю, яка часом дивно йде в парі зі сп'янінням і пристрастю; і щира тривога разом з бурхливим задоволенням сповнила його серце.

Тим часом венеціанці скінчили свій виступ і рушили до виходу, їх проводжали оплесками, і керівник вирішив на прощання ще раз потішити публіку: човгав ногою, вклонявся, посилав рукою поцілунки. Гості сміялися, і він викривлявся ще дужче. Коли решта співаків уже вийшли з подвір'я, він ще вдав, ніби задки нагнався на стовп з ліхтарем, і, скорчившись, немов з болю, побіг до брами. Там він раптом скинув з

себе маску комічного невдахи, випростався, навіть пружно підскочив, зухвало показав гостям на терасі язика і зник у темряві. Глядачі розійшлися; Тадзя давно вже не було коло балюстради. Проте Ашенбах, на подив кельнерам, довго ще сидів біля столика, допиваючи свій гранатовий сік. Западала ніч, час канув у безвість. У його батьківському домі, багато років тому, був піщаний годинник, — тепер він знов ніби враз побачив перед собою той крихкий і такий значущий прилад. Пофарбований у іржаво-червонястий колір, пісок нечутно, тоненькою цівкою збігав крізь скляну лійку, і коли у верхній частині посудини його меншало, там утворювався маленький вир.

Наступного ж дня надвечір Ашенбах у своїй упертості зробив ще одну спробу довідатися правду про зовнішній світ, і цього разу з цілковитим успіхом. Він зайшов в англійське бюро подорожей біля площі Святого Марка і, розмінявши в касі якісь гроші, з міною недовірливого чужинця звернувся до клерка із своїм фатальним запитанням. То був ще молодий британець у вовняному костюмі, з рівним проділом, близько посадженими очима і з тією статечно-чесною зовнішністю, яка на пустотливо-меткому півдні особливо дивує і впадає в око.

— Немає ніяких підстав турбуватися, сер, — почав він. — Нічого особливого цей захід не означає. Такі накази дають часто, щоб запобігти шкідливій дії спеки і сироко... — Але, піднявши свої блакитні очі, він зустрів погляд чужинця, стомлений, трохи сумний погляд, у якому блиснула зневага. І англієць почервонів. — Таке офіційне пояснення, — додав він півголосом, навіть трохи схвильовано, — і тут наполягають на тому, щоб йому вірили. Але я вам скажу, що за цим ховається й щось інше. — І він чесно, як на сповіді, розповів Ашенбахові правду.

Уже кілька років індійська холера вперто намагалася поширитись на інші країни. Зродившись у теплих болотах Гангу, зміцнівши під отруйним подихом пишно-нікчемних первісних хащів, яких уникає людина і де в бамбукових заростях причаївся тигр, пошесть довго і з незвичайною силою лютувала в цілому Індостані, перекинулась на схід, у Китай, і на захід, в Афганістан і в Персію, а звідти головними

караванними шляхами покотилася, сіючи жах, до Астрахані і навіть до Москви. Поки Європа тремтіла, що звідти страшна примара може суходолом дійти й до неї, сирійські купці привезли її морем, і вона майже одночасно вигулькнула в багатьох середземноморських гаванях, підвела голову в Тулоні і в Малазі, показала свою машкару в Палермо і в Неаполі і, здавалося, вже не хотіла покидати Калабрію та Апулію. Північ Італії пошесть не зачепила, але в травні цього року у Венеції того самого дня страхітливі вібріони були знайдені у висохлих, почорнілих трупах якогось портового робітника і торговки зеленню. Про ці випадки промовчали. Та через тиждень їх було вже десять, двадцять, тридцять, і до того ж у різних кварталах. Один чоловік з австрійських провінцій, що приїхав на кілька днів розважитися до Венеції, вернувшись до рідного містечка, помер з дуже підозрілими симптомами, і таким чином вийшло, що перші чутки про біду в місті на лагуні з'явилися в німецьких газетах. Венеціанська влада відповіла, що санітарні умови міста кращі, ніж будь-коли, і вжила необхідних заходів для боротьби з хворобою. Але інфекція, мабуть, попала в харчі — в городину, м'ясо і молоко, бо, хоч її замовчували й заперечували, почала косити людей у тісних вуличках, їй сприяла передчасна спека, що нагрівала воду в каналах. Здавалося навіть, що холера набрала ще більшої сили, що її збудники стали ще чіпкішими й плодючішими. Рідко хто видужував, вісімдесят із ста заражених умирали, і вмирали жахливою смертю, бо хвороба показувала всю свою лють і часто прибирала ту небезпечну форму, яку звуть "сухою". Організм у цих випадках не міг вигнати воду, яку посилено виділяли кровоносні судини. Через кілька годин хворий у страшних корчах, хрипко стогнучи, задихався від загуслої, мов смола, крові. Ще добре було тому, хто після легкого нездужання непритомнів і більше не приходив до пам'яті. На початку червня потихеньку наповнилися хворими інфекційні бараки ospedale civico4, в обох сирітських будинках уже не вистачало місця і запанував жвавий, моторошний рух між набережною біля нових будов і островом Сан-Мікеле, кладовищем Венеції. Але думка про матеріальну шкоду, про долю недавно відкритої у громадських парках виставки картин, страх перед величезними збитками, яких паніка завдала б готелям, торговим підприємствам, усій різноманітній туристській промисловості, виявилася

сильнішою за любов до правди і поваги до міжнародних угод; цей страх примусив міську владу вперто дотримуватися політики замовчування й заперечування. Начальник санітарного нагляду Венеції, заслужений чоловік, обурено відмовився від своєї посади, і її нишком передали покірнішому службовцеві. Народ знав про це; корупція верхів разом із загальною непевністю і тим винятковим становищем міста, до якого спричинилася смерть, що вільно розгулювала вулицями, призвели до певної деморалізації нижчих верств, оживили темні, антигромадянські тенденції: люди перестали стримуватися, втратили сором, побільшало злочинів. Вечорами на вулицях траплялося багато п'яних, чого досі ніколи не було; ширилися чутки, що вночі стало небезпечно виходити з дому через якихось злочинців; декого пограбували і навіть убили; уже двічі з'ясовувалося, що людей, які начебто загинули від пошесті, насправді отрутою звели зі світу родичі; а фахова розпуста так вибуяла, набула таких зухвалих форм, які досі відомі були хіба на півдні країни і на Сході. Ось що розповів рому англієць.

— Ви добре зробите, якщо сьогодні ж або завтра поїдете звідси, — сказав наприкінці він. — Бо через кілька днів напевно оголосять карантин.

— Дякую вам, — сказав Ашенбах і вийшов з бюро.

На площі стояла гнітюча задуха, хоч сонце не прозирало крізь хмари. Чужинці, ні про що не здогадуючись, сиділи за столиками перед кав'ярнею або стояли й дивилися на голубів, що обсідали їх і, махаючи крильми й відштовхуючи одні одних, дзьобали кукурудзу просто з рук. Гарячково збуджений, гордий, що таки довідався правду, а все ж з присмаком огиди в роті і з жахом у серці, Ашенбах самітно походжав по чудових плитах паперті. Він обмірковував учинок, який очистив би його і змив би з нього ганьбу. Він може сьогодні ж увечері, після обіду, підійти до жінки з нитками перлів і сказати їй слова, які в нього вже склалися в думці: "Хоч я й незнайомий з вами, мадам, але дозвольте дати вам пораду, застерегти від того, що від вас корисливо приховують, їдьте звідси, негайно їдьте з Тадзьом і дочками! Венеція заражена пошестю".

Тоді він на прощання торкнеться рукою до голови того, хто став знаряддям глузливого бога, обернеться і втече з цього болота. Але водночас він відчував, що насправді нітрохи не бажає такого кінця. Цей крок повів би його назад, знов зробив би самим собою, а для того, хто живе в світі п'янких снів, нема нічого страшнішого, як прокинутись від них. Він згадав білу будівлю, оздоблену написами, що полискували в промінні призахідного сонця, написами, в прозору містику яких він поринав своїм духовним зором, згадав дивну постать мандрівника, що збудила в ньому, літньому вже чоловікові, юнацьку тугу за чужими краями, і думка про повернення додому, про розважність, тверезість, про високі зусилля і про майстерність видалась йому такою огидною, що обличчя в нього аж скривилося з відрази. "Треба мовчати! — палко прошепотів він. А потім: — Я мовчатиму!" Свідомість того, що він причетний до таємниці, причетний до вини, сп'янила його, як п'янить ковток вина стомлений розум. Хаотична картина враженого хворобою, спорожнілого міста, що постала перед його внутрішнім зором, запалила в ньому незбагненні сподівання, несумісні з людським глуздом і страхітливо солодкі. Що означало б тендітне щастя, яке щойно було привиділось йому на коротку мить, порівняно з цими надіями? Чого варте було мистецтво і доброчесність порівняно з перевагами хаосу? Він нічого не сказав і нікуди не поїхав.

Цієї ночі йому приснився страшний сон, коли можна назвати сном тілесно-духовну пригоду, яку він, правда, пережив у глибокому сні, розумом і чуттями своїми стоячи осторонь від неї, але так, що поза нею не уявляв свого існування в світі. Місцем дії була ніби сама його душа, і пригода ввірвалася ззовні, могутнім натиском зломивши його опір, затятий опір інтелекту, промчала над ним, і від його існування, від набутої за ціле життя культури лишилася мертва пустка.

Початком був страх, страх і жага, і сповнена жаху цікавість до того, що мало статися. Стояла ніч, і почуття його були насторожені, бо здалеку наближався гамір, тупіт, суміш якихось звуків: брязкіт, гудіння, глухий гуркіт, різкі вигуки і якесь виття, схоже на протягле "у", — і все це пронизували, моторошно, солодко здіймаючись над ним, безбожно

вперті звуки флейти. Вони воркували, безсоромно, настирливо залазили в душу і зачаровували її. Але він знав слово, темне слово, а все ж воно давало ім'я тому, що насувалося: "Чужий бог!" Спека зайнялася, зачаділа, і він побачив гірську місцевість, схожу на ту, де була його дача. І в спалахах світла з лісистих вершин, між стовбурами і вкритими мохом скелями покотилися, полетіли стрімголов униз люди, звірі, живий вир, шалена лавина, і затопила долину тілами, полум'ям, метушнею і божевільним танком. Жінки, плутаючись у довгих звірячих шкурах, загорнутих навколо стегон, стогнучи, торохтіли бубнами, піднявши їх високо над головою, вимахували оголеними кинджалами і смолоскипами, з яких сипалися іскри; декотрі, горлаючи, тримали в долонях свої груди, а в декотрих у руках звивалися гадюки. Чоловіки, волохаті, з рогами на лобі, теж у звірячих шкурах навколо стегон, насторочивши голови, вимахували руками й ногами, люто били в мідні тамтами й литаври, а гладкі діти, сидячи на цапах і вчепившись їм за роги, підганяли їх палицями з необчухраним листям і радісно верещали, захоплені своєю їздою. Всі вони щось вигукували, вили в нестямі, і ті вигуки, що складалися з м'яких приголосних і довгого "у" на кінці, солодкі, дикі, ні на що не схожі, нечувані, сповнювали повітря, ніби ревіння оленів, раз по раз підхоплювані то тут, то там, багатоголосі, безладні, переможні, неугавні. Вони поривали чоловіків і жінок до танцю, і ті сіпалися, притупували ногами, вимахували руками. Але все пронизували, над усім панували низькі, звабливі звуки флейти. Чи не зваблювали вони, безсоромні й наполегливі, і його, що завзято опирався шалові і все ж переживав його разом з усіма, до свята, до надміру найвищої жертви? Велика була його відраза, великий був страх, чесне було прагнення до останнього подиху боронити своє від чужого, ворожого духові, який з гідністю панує над собою. Проте галас, виття, повторюване луною в горах, дужчало, наростало, виливалося в п'янке божевілля. Цапиний сморід, дух розпашілих тіл, якийсь запах, наче гнилої води, і ще один знайомий — ран і пошесті — немов чадом затуманювали йому розум. Серце в нього гупало в лад литаврам, голова йшла обертом, його охопила й засліпила лють, п'яна хіть, і душа його запрагнула приєднатися до танцю бога. Непристойний символ, величезний, дерев'яний, відкрили й підняли вгору: тепер чоловіки й

жінки завили ще розгнузданіше, вони скаженіли, пінились, реготали, стогнали, дрочили одне одного хтивими жестами, хапали руками, кололи загостреними палицями і злизували кров. Але, покірний владі чужого бога, з ними, в них був тепер той, кому снився сон. І навіть більше: вони стали ним, коли кинулись на тварин, почали роздирати їх, убивати, поглинати шматки теплого м'яса, коли на вкритій мохом, збитій ногами землі почалося суцільне злягання у жертву богові. І його душа скуштувала блуду і шаленства загибелі.

Від цього сну Ашенбах прокинувся пригноблений, виснажений, покірний демонові. Він уже не лякався пильного погляду людей; йому тепер було байдуже, здогадуються вони про щось чи ні. А крім того, вони ж тікали, виїздили. Багато кабін на пляжі були порожні, в їдальні ставало дедалі більше вільних столиків, у місті рідко можна було побачити чужинця. Видно, правда вийшла наверх, хоч як запекло приховували її зацікавлені, і паніку вже не можна було спинити. Але жінка з разками перлів і її діти лишалися в готелі — чи тому, що чутки не дійшли до неї, чи вона була надто горда й відважна, щоб тікати від небезпеки. Отже, Тадзьо зоставався; і охопленому пристрастю Ашенбахові часом марилося, що втеча або смерть зможуть змести все живе навколо, яке стояло йому на заваді, і він лишиться на цілому острові сам з прекрасним хлопцем, — і коли вранці над морем він не відводив важкого, впертого погляду з того, до кого линули його почуття, коли надвечір він ганебно йшов назирці за ним вулицями, якими скрадалася гидотна смерть, неможливе, потворне здавалося йому можливим і сприйнятним, а моральний закон необов'язковим.

Як кожен, хто любить, він хотів подобатись, і його мучив гіркий страх, що це неможливо. Він добирав до свого костюма яскраві, як у молодих, краватки й хусточки, почав носити коштовні камені, парфумитись, витрачав по кілька разів на день багато часу на свій туалет і з'являвся до столу ошатний, схвильований і напружений. Перед лицем чудесної молодості йому здавалося гидким власне підстаркувате тіло; дивлячись на своє сиве волосся, на обличчя з загостреними рисами, він відчував сором і безнадію. В ньому прокинулась якась

потреба відсвіжувати й підновлювати своє тіло, і він тепер часто навідувався до перукаря.

Відхилившись у пелерині на спинку крісла під спритними руками балакучого перукаря, він змученим поглядом дивився на своє віддзеркалення.

— Сивий, — сказав він, гірко скрививши губи.

— Трохи сиві, — погодився перукар. — І через власну ж таки недбалість, через байдужість до своєї зовнішності, цілком зрозумілу у видатної людини, а проте не дуже похвальну, тим більше, що якраз видатні люди не повинні упереджено ставитись до природного і штучного. А якби, логічно міркуючи, сувору мораль деяких людей у цьому питанні поширити й на зуби, це викликало б неабияке обурення. Врешті, вік треба міряти тим, що відчуває наш дух, наше серце, і сиве волосся за певних обставин дужче бреше, ніж та дрібна поправка, якою здебільшого нехтують. Ви, добродію, безумовно, маєте право на свій природний колір волосся. Дозвольте мені просто повернути його вам?

— Як це? — спитав Ашенбах.

Тоді балакучий перукар вимив гостеві голову у двох водах — одній світлій і одній темній, і волосся стало чорне, мов замолоду. Потім він гарячими щипцями злегка покучерявив його, відійшов убік і поглянув на свою роботу.

— Тепер ще не вадило б трохи відсвіжити шкіру, — сказав він.

І як людина, що ніяк не може скінчити свою працю, не може вдовольнитися її наслідками, він почав невтомно виконувати одну процедуру за одною. Ашенбах, зручно сидячи в кріслі, нездатний опиратися, швидше навіть схвильований і підбадьорений тим, що відбувалося, бачив у дзеркалі, як вигин брів у нього став рішучіший і

рівніший, розріз очей подовжився, вони стали блискучіші завдяки ледь підмальованим повікам, нижче, де шкіра була суха й темнувата, ожив ледь помітний, ніжний рум'янець, губи, досі бліді й безкровні, налилися малиновим кольором, зморшки на щоках, навколо рота й під очима зникли під кремом і пудрою, — бачив, і серце в нього колотилося. Із дзеркала дивився на нього квітучий юнак. Нарешті перукар задовольнився і, як усі люди його фаху, улесливо подякував тому, кого обслуговував.

— Дріб'язкова допомога, — мовив він, додаючи останню рисочку до Ашенбахового обличчя. — Тепер, добродію, вам можна сміливо закохуватись.

І той пішов, замріяно-щасливий, збентежений і наляканий. Краватка на ньому була червона, крислатий бриль пов'язаний барвистою стрічкою.

З моря дув теплий штормовий вітер, дощ ішов рідко й недовго, але повітря було вологе, важке, напоєне духом гнилизни. В ньому стояв хлюпіт, плескіт, свист, і Ашенбахові, якого морозило під гримом, здавалося, що то лихі духи вітрів зчинили свою зловісну гру, що хижі птахи моря роздирають на клапті їжу приреченого, пожирають її, споганюють. Бо спека відбивала апетит, і в голову настирливо лізла думка, що їжа отруєна заразою.

Якось надвечір, ідучи назирці за прекрасним Тадзьом, Ашенбах заглибився в нетрі хворого міста. Вулички, канали, мости й невеликі площі в цьому лабіринті були такі подібні одне до одного, що він скоро втратив орієнтацію, навіть не був уже певний, де північ, а де південь. Думаючи тільки про одне, як би не згубити з очей дорогу істоту, і змушений до ганебної обережності, то припадаючи до мурів, то ховаючись за спинами перехожих, він давно вже не помічав утоми, нервового виснаження, до якої довели його тіло і душу почуття і ненастанне напруження. Тадзьо йшов позад усіх, у вузьких переходах він звичайно пропускав уперед гувернантку й сестер, а відставши від

них, часом обертав голову й дивився через плече своїми незвичайними, сірими, як присмерк, очима, чи йде за ним той, хто його любить. Він бачив його, але не виказував. Це відкриття п'янило Ашенбаха, ці очі вабили його вперед, пристрасть туманила йому голову, і він гнався за своєю ганебною надією і, врешті, все-таки згубив її. Поляки перейшли через стрімко вигнутий міст, його висока арка сховала їх від переслідувача, а коли він теж опинився на мосту, їх уже не було видно. Він пошукав їх у трьох напрямках: трохи пробіг уперед, тоді вернувся й пройшов в обидва боки вузької брудної набережної, та все дарма. Виснажений, знеможений, він врешті-решт кинув пошуки.

Голова його палала, тіло вкрилося липким потом, шия тремтіла, рот сушила нестерпна спрага, і він озирнувся навколо, чим би її втамувати. В якійсь крамничці він купив полуниць, переспілих, потовчених, і йдучи почав їх їсти. Перед ним відкрилася невеличка площа, забута, ніби зачарована. Він упізнав її: це тут кілька тижнів тому в нього зродився невдалий план утечі. Він опустився на східці водойми посеред площі і прихилився головою до кам'яного підмурка. Навколо було тихо, між бруківкою пробивалася трава, всюди лежало сміття. Між сірих, неоднакової висоти будинків, що обступили площу, вирізнявся один, схожий на палац. За його ґотичними вікнами зяяла порожнеча, маленькі балкони були оздоблені левами. На нижньому поверсі другого будинку містилася аптека. Теплий вітер час від часу доносив звідти дух карболки.

Так сидів він там, майстер, митець, який здобув загальну пошану, автор "Нікчемного", що в такій зразково чистій формі висловив свою нехіть до богеми й до каламутних глибин буття, той, хто засуджував будь-яку симпатію до морального падіння і ганьбив ганебне, хто піднявся так високо, переборов своє знання і переріс іронію, хто звик до любові й довір'я мас, той, чия слава стала офіціозною, чиє ім'я отримало ознаку дворянства і чий стиль ставили за приклад гімназистам, — сидів там, заплющивши очі, тільки зрідка позираючи навколо глузливо і водночас збентежено, і його в'ялі губи, під'яскравлені косметикою,

вимовляли окремі слова з того, що з химерною логікою, яка буває тільки уві сні, зринало в його притьмареній свідомості.

"Бо лише краса, Федре, добре запам'ятай це, лише краса божественна і видима водночас, а коли так, то вона — шлях чуттєвого, любий Федре, шлях митця до духа. Та чи ти повіриш тепер, любий, що той, чий шлях до духовного пролягає через почуття, може колись досягти мудрості і справжньої чоловічої гідності? Чи ти, може, вважаєш (я даю тобі волю вирішувати), що цей небезпечно-звабливий шлях — хибний і гріховний, що він неминуче заводить на манівці? Бо знай, що ми, творці, не можемо йти шляхом краси, якщо нам не товаришить, не веде нас ним Ерот; і хай би навіть ми по-своєму були героями й добрими вояками, однаково ми схожі на жінок, бо наша відзнака — пристрасть, а нашою палкою метою повинна лишатися любов; у цьому наша радість і наша ганьба. Тепер ти бачиш, що ми, творці, не можемо бути ані мудрими, ані гідними? Що ми неминуче збиваємось на манівці, неминуче вплутуємося в розпусну авантуру почуття? Майстерність нашого стилю — брехня і блазенство; наша слава й почесне становище — фарс; довір'я, яким нас обдаровують маси, — смішна комедія; виховання народу і молоді через мистецтво — небезпечний, шкідливий захід. Бо хіба може бути вихователем той, кого від природи непереможно вабить до себе прірва? Ми можемо заперечувати цей потяг, можемо домогтися гідності, та хоч би як ми викручувались, а прірва нас вабить. Так ми зрікаємось розтлінного пізнання, бо йому, Федре, не властива ані гідність, ані суворість; воно все знає, розуміє, вибачає, не обмежене твердими рамками, формою: воно любить прірву, воно і є прірва. Отже ми рішуче відкидаємо його і віднині прагнемо тільки краси, тобто простоти, величі, іншої, нової суворості, нової природності і форми, але форма й природність, Федре, ведуть до п'яної жадоби, можуть довести благородну людину до страхітливого опоганення почуттів, яке його власна ж хвалена суворість назве огидним, довести до прірви навіть саму його суворість. Кажу тобі, Федре: нас, творців, вони ведуть до прірви, бо ми не можемо знятися вгору, а можемо тільки збитись на манівці. А тепер я піду, Федре, а ти лишайся тут; і тільки як мене вже не буде видно, підеш і ти".

Через кілька днів Ґустав фон Ашенбах вийшов уранці з готелю пізніше, ніж звичайно, бо трохи нездужав, у нього паморочилось у голові, і тільки почасти від фізичної слабості; цей стан породжував у його душі дедалі більший страх, викликав почуття безнадії і безвиході, і він не міг з'ясувати, чи те почуття стосується зовнішнього світу, чи тільки його власної доль У вестибюлі він побачив цілу купу речей, наготовлених до відправлення, і спитав портьє, хто це від'їздить. Той назвав йому польське аристократичне прізвище, яке він потайки давно вже вивідав. Коли він почув це, його змарніле обличчя не змінило свого виразу, він тільки на мить підвів голову, наче мимохідь узнав те, чого йому не треба було знати, і ще спитав:

— Коли?

— Після другого сніданку, — відповів портьє.

Він кивнув головою і пішов до моря.

Там було незатишно. По широкій мілині, що відділяла пляж від першої, досить довгої піщаної коси, від берега в напрямку моря котились невеликі хвилі. Колись таке жваве, барвисте місце відпочинку було тепер майже пустельне, якесь по-осінньому віджиле, навіть сміття на піску вже не прибирали. Хтось залишив на пляжі фотоапарат; він стояв на тринозі біля самої води, і чорна сукнина, накинута на нього, лопотіла на прохолодному вітрі. Тадзьо з трьома чи чотирма товаришами, які ще залишилися в нього, борюкався праворуч від своєї кабіни, і Ашенбах, прикривши пледом коліна, лежачи в шезлонзі десь посередині між морем і рядом кабін, ще раз мав нагоду помилуватися ним. Цього разу за дітьми ніхто не наглядав, бо жінки, мабуть, збиралися в дорогу, тому вони не дотримувались правил гри і скінчили сваркою. Кремезний хлопець у куртці, підперезаній паском, із чорним, напомадженим волоссям, якого кликали "Ясю", роздратований і засліплений жменею піску, яку йому сипнули в обличчя, зчепився з Тадзьом, і той скоро впав на землю. Але цієї прощальної години покірність нижчого, мабуть, обернулася в брутальну жорстокість або

переможець вирішив помститися за своє довге рабство, бо він не відпустив поваленого супротивника, а вперся йому коліном у спину і доти тикав його обличчям у пісок, доки Тадзьо, й так уже захеканий від боротьби, почав задихатися. Спершу він судомно пробував скинути з себе важкого напасника, потім затих і вже тільки здригався. Нажаханий Ашенбах хотів бігти рятувати його, коли переможець нарешті відпустив свою жертву. Тадзьо, дуже блідий, підвівся і кілька хвилин сидів непорушно, спершись на руку. Волосся його було розпатлане, очі потемніли з гніву. Потім він устав і повільно пішов від хлопців. Ті почали гукати його, спершу весело, тоді благально; він не слухав їх. Чорнявий, який, видно, зразу ж почав жалкувати, що зайшов так далеко, догнав його й хотів помиритися. Тадзьо крутнув плечем, відганяючи його від себе, і навскіс пішов до води. Він був босий, у своєму смугастому лляному костюмі з червоним бантом.

Біля самої води він трохи постояв, похиливши голову і ногою виводячи на мокрому піску якісь фігури, тоді повільно рушив мілиною, яка в найглибшому місці сягала йому лише до колін, перебрів її і опинився на піщаній косі. Там він знов постояв, дивлячись удалину, потім спроквола пішов ліворуч вузькою смугою піску. Так, відділений від суходолу широкою смугою води, а від товаришів гордою образою, він ходив понад морем, — відокремлена, ні з ким не зв'язана постать перед лицем туманного безмежжя, — і волосся його розвівалося на вітрі. Ось він знов спинився, задивившись удалину. І враз, ніби щось згадавши чи скоряючись раптовому імпульсові, він рукою вперся в стегно, гарним порухом повернув верхню частину тіла і через плече глянув на берег. Той, хто дивився на нього, сидів там так само, як і того дня, коли він, перше ніж переступити поріг їдальні, глянув йому у вічі своїми сірими, як присмерк, очима. Голова його, відхилена на спинку шезлонга, повільно ворухнулася, ніби у відповідь на порух Тадзя, підвелася назустріч його поглядові і впала на груди; очі його тепер дивилися знизу вгору, а обличчя прибрало млявого, зосередженого в собі виразу, як у людини, що поринула в глибокий сон. Але йому здавалося, що блідий, милий психагог далеко в морі всміхається і киває йому, що він, знявши руку зі стегна, показує нею вдалину і сам лине в страшне, таємничо-

звабливе безмежжя. І, як уже багато разів, він наготувався летіти за ним.

Минуло кілька хвилин, перше ніж хтось кинувся на допомогу Ашенбахові, що зсунувся набік з шезлонга. Його віднесли в кімнату. І того самого дня вражений світ шанобливо прийняв звістку про його смерть.

1 Безперервного руху душі (лат.).

2 До побачення, пробачте й добрий день (франц.).

3 Не пощастило, добродію (франц.).

4 Цивільного госпіталю (італ.).